

ריאיון

עם מר אהרון ידלין

מראיינים: עדי שרצר, לי ברטוב ורובי ריזל

אהרון ידלין, איש תנועת העבודה והתנועה הקיבוצית, חבר כנסת (1960-1979) ושר החינוך בממשלת רבין הראשונה (1974-1977). במהלך יותר משישים שנות פעילות ציבורית כיהן במספר רב של תפקידים ציבוריים ובין השאר כיושב ראש התק"ם (1985-1989) וכיושב ראש תנועת העבודה הציונית העולמית (1992-2002). כהוקרה על פעילות ענפה זו זכה בפרס ישראל לשנת תש"ע (2010).

ידלין נולד בישראל בשנת 1926 להורים אשר עלו לארץ בעלייה השלישית. שנות ילדותו ונעורו עברו עליו בבן-שמון, ברחובות ובחיפה, שאליהן הגיע עם משפחתו בעקבות עבודתו של אביו שהיה מורה.

כנער למד ידלין בבית הספר הריאלי העברי בחיפה והיה פעיל מרכזי בתנועת הצופים, שעמדה באותה העת בתהליך של אימוץ תפיסת העולם הציונית-חלוצית. הגרעין שנמנה עמו ידלין ('הצופים ב') היווה את אחד מגרעיני ההתיישבות הראשונים של התנועה, ובשנת 1946 השתתף במבצע י"א הנקודות בנגב¹ והיה

* הריאיון התקיים בביתו של מר ידלין בקיבוץ חצרים שבנגב ביום כ"ו בתשרי התשע"ה, 20 באוקטובר 2014; הקדמה והערות שוליים: עדי שרצר; עריכה: עדי שרצר ואורן קלמן.
1 י"א הנקודות הוא כינוי למבצע התיישבות בצפון הנגב של הסוכנות היהודית במוצאי יום הכיפורים התש"ז (הלילה שבין 5 ל-6 באוקטובר 1946). מטרת המבצע היתה להשפיע על הגורמים הבין-לאומיים שדנו באותה העת באשר להכללת הנגב בתחומה של המדינה היהודית בארץ ישראל. במהלך המבצע הוקמו אחת עשרה נקודות יישוב בצפון מערב הנגב: אורים, בארי, גל-און, חצרים, כפר דרום, משמר הנגב, נבטים, נירים, קדמה, שובל ותקומה. להרחבה ראו: אלחנן אורן, התיישבות בשנות מאבק: אסטרטגיה יישובית בטרם מדינה, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1990; חנינא פורת, 'מדיניות רכישת הקרקעות וההתיישבות בנגב ערב מלחמת העצמאות', קתדרה, 62 (דצמבר 1991), עמ' 123-154.

ממקימי קיבוץ בארי. ידלין עצמו עמד בראש הגרעין ולימים שימש גם מזכיר הקיבוץ. כאחד ממזכירי הקיבוצים הדומיננטיים בתנועה הפך ידלין לדמות בולטת בחוגי הצעירים של הקיבוץ המאוחד. הוא ראה בקיבוץ צורת חיים אידאלית, ולימים הסביר זאת ואמר שהיא מקיימת שילוב של רעיון גאולה אינטגרלי של האדם ושל העם.²

ידלין הצטרף ל'הגנה' עוד במהלך שנות התיכון שלו ובשלביה הראשונים של מלחמת העצמאות סייע ברקימת הקשר בין הארגון ובין תנועת הצופים. הוא היה אמון על הכשרת גרעיני 'הצופים' לגיוס ועל הרחבת מעגל הגיוס בקרב הנוער המזוהה עם התנועה. לאחר המלחמה עם חזרתו לקיבוץ החל ללמוד לתואר ראשון בהיסטוריה כללית, כלכלה וסוציולוגיה באוניברסיטה העברית, וסיים בשנת 1955. בה בעת התמנה לחבר הוועד הפועל של ההסתדרות, תפקיד ששימש בו בין השנים 1950-1952. בראשית שנות החמישים היה בין היוזמים והמקימים של המרכז האקדמי בית ברל,³ ובשנים 1955-1957 שימש מנהלו בפועל. בשנת 1950 עזבו ידלין וקבוצת חברים את בארי ועברו לקיבוץ חצרים, שם מתגורר ידלין עד היום. עזיבה זו הטרימה מבחינות רבות את הפילוג בקיבוץ המאוחד, שהחל רשמית חודשים מספר לאחר מכן.

בבחירות לכנסת הרביעית בנובמבר 1959 הוצב ידלין במקום ה-48 ברשימת מפא"י לכנסת. המפלגה זכתה רק ב-47 מנדטים בבחירות אלו, וידלין הושבע לחבר כנסת רק במאי 1960 לאחר שאהרון בקר שהוצב לפניו ברשימה התפטר מתפקידו.⁴ פעילותו הפרלמנטרית של ידלין התמקדה בתחום החינוך והתרבות, בחוקי העבודה ובנגב. ביוני 1964, במהלך כהונתה של הממשלה ה-11 מונה לסגן שר במשרד החינוך והתרבות תחת השר זלמן ארן. הוא המשיך לכהן בתפקיד זה גם בממשלות ה-12, ה-13 וה-14. בממשלה ה-15 החל לכהן כסגן שר תחת השר יגאל אלון, אך ביוני 1972 פרש מתפקידו והתמנה למזכ"ל מפלגת העבודה. בדבר נומקה הבחירה בכך ש"ידלין ראוי לתפקיד בשל שורשיו העמוקים בתנועה ובקרב תנועות הנוער וכן

2 'ריאיון עם אהרון ידלין' (מראיינת: דבורה זלץ, מפענחת: דרורה בוקנט), 9.12.1991, ארכיון טוביהו 0850.04.001.

3 בית ברל היא מכללה אקדמית המתמקדת בחינוך וממוקמת בשרון. מפא"י הקימה את המכללה כדי להנציח את ברל כצנלסון (1887-1944) ולהגשים את חזונו להקמת מוסד אקדמי. להרחבה ראו: קציעה אביאלי־טביביאן, 'ברל ובית ברל - מפלגה וחינוך: הרעיון והגשמתו (1944-1972)', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2005.

4 אהרון בקר (1905-1995) היה פעיל במפא"י, חבר כנסת (1955-1974, בהפסקות) ומזכ"ל ההסתדרות (1961-1969). בשנת 1960, חודשים ספורים לאחר שנבחר לכנסת הרביעית, החליט לפרוש מכהונתו בה על מנת להתמקד בתפקידיו בהסתדרות.

בשל מטענו החלוצי וניסיונו הפרלמנטרי והחלוצי.⁵

בסוף יוני 1974 התמנה לשר החינוך בממשלתו הראשונה של יצחק רבין (הממשלה ה־17). כהונתו כשר החינוך היתה שיאה של פעילותו הציבורית. בתפקיד זה עסק בטיפוח תנועות הנוער הציוניות; הקים את האגף לתכניות לימודים; יזם יום לימודים ארוך ומפעל הזנה ביישובי הפריפריה; הקים את תכנית של"ח (שדה, לאום, חברה); מיסד את הספורט המקצועי, בעיקר בתחום הכדורגל; יזם את תכנית פר"ח (פרויקט חונכות); והיה בין מקימי האוניברסיטה הפתוחה, הטלוויזיה החינוכית, המרכז לטכנולוגיה חינוכית (מט"ח), מרכזי המצוינות למדעים ועוד. בהתאם לתפיסת עולמו הסוציאליסטית תקצב ידלין את בתי הספר באופן דיפרנציאלי והעניק תקציב גבוה יותר לבתי הספר בפריפריה על מנת להביא לצמצום הפערים. ידלין כיהן בתפקיד עד כינון ממשלת בגין לאחר הבחירות לכנסת התשיעית (יוני 1977). בכנסת זו היה יושב ראש ועדת החינוך והתרבות של הכנסת, אולם כעבור כשנה, ביולי 1978, פרש מהכנסת ונימק זאת בכך ש'חבר קיבוץ לא צריך להיות תקופה כה ארוכה מחוץ לביתו ולמשקו'.⁶

גם לאחר פרישתו מהכנסת המשיך להשמיע את קולו בסוגיות ציבוריות שונות. כך למשל בהתנגדות לתרבות הצריכה,⁷ בהתנגדות לקיצוצים במשרד החינוך⁸ ובשמירה על מתכונתו השיתופית של הקיבוץ והתנגדות להפרטה, נושא שידון בהרחבה בריאיון זה. למן שנת 1979 ועד היום מכהן ידלין כיושב ראש הוועדה המדעית המייעצת למכון למורשת בן-גוריון. בשנים 1980-1983 שימש יושב הראש של תאטרון באר שבע, ובשנים 1985-1989 שימש מזכיר התק"ם (תנועה קיבוצית מאוחדת), ונאלץ להתמודד עם המשבר הכלכלי והאידאולוגי החרף בתנועה. מעמדה זו נשא ונתן עם מוסדות המדינה והבנקים עד להשגת 'הסכם הקיבוצים' שהתווה נתיב לחיסול חובות הקיבוצים למדינה ולבנקים. גם כיום ידוע ידלין כמתנגד חריף להפרטה בקיבוץ. בריאיון עם ערן נבון משנת 2012 אמר:

אני חושב שהקיבוץ הוא יצירה חברתית חשובה ביותר. גם מנקודת ראות יהודית-ישראלית. זאת צורת חיים שמגשימה ערכים בעלי תוקף נצחי. הרבה דברים משתנים - כלכלה, מדע, טכנולוגיה - אבל יש דבר אחד נצחי, והוא ערכים. הקיבוץ מגשים את הערך החשוב ביותר של 'אהבת לרעך כמוך'

5 'ידלין נבחר פה אחד מזכ"ל העבודה', דבר, 22.6.1972.

6 'נמיר לראשות ועדת החינוך במקום ידלין', דבר, 16.7.1978.

7 ראו בהקשר זה את התנגדותו להקמת הערוץ השני: 'החדרת פרסומות לטלוויזיה תהרוס את העיתונות החופשית', דבר, 21.7.1980.

8 'מה אתה חושב כשאתה שומע על... - אהרון ידלין', שער חופשי, 71 (אייר תשס"ו).

שמופיע עוד בתורה. זה הדבר האולטימטיבי. עולם של שוויון וסולידריות. השוויון הקיבוצי מנוגד לתפיסה של 'מגיע לי כי אני חכם, כי יש לי הספק גדול, כי אני בראש ההיררכיה'. זה מתאים ליצר הרע שיש באדם.⁹

נוסף לאלו לימד ידלין בבית הספר התיכון 'אשל הנשיא', והיה שותף להקמתם של מוסדות רבים בנגב, ובהם תאטרון באר שבע וקמפוס 'בית יציב' בעיר. ידלין שימש בכמה תפקידים באוניברסיטת בן-גוריון (חבר הוועד המנהל, יושב ראש הוועדה לענייני סטודנטים), וכיום הוא יושב ראש יד טבנקין, יושב ראש מוסד ביאליק, יושב ראש הפסטיבל העולמי לקולנוע יהודי ועוד.

על פועלו זכה ידלין בפרסים רבים, ובהם: אות יקר הנגב (1982), פרס בן-גוריון (2005) ופרס ישראל (2010). מתוך נימוקי השופטים לפרס ישראל:

אהרן ידלין [...] הוא דמות מופת של מי שהקדיש את כל חייו לעשייה חברתית ולהתנדבות במפעלים חברתיים וציבוריים רבים. במעשיו הוא שימש דוגמה ומופת אישי בדרכו, בנועם הליכותיו, ביושרו האישי, בצניעותו הרבה ובאהבת האדם שבו. אהרן ידלין הוא אחת הדמויות הבולטות מתקופת ראשית המדינה שנתרו עד עצם היום הזה במנהיגות תנועת העבודה והתנועה הקיבוצית, והוא נחשב לאחד ממעצבי דרכן החשובים [...] כאיש הנגב הוא סייע להקמת מוסדות השכלה, חינוך ואמנות בבאר שבע ובשדה בוקר [...] במעשיו לאורך השנים שילב ידלין את האידיאולוגיה החברתית-ציונית יחד עם יכולת יישום וביצוע בסדרה של תפקידים ציבוריים כמדריך בתנועת הצופים, כחבר כנסת, כסגן שר, כמזכ"ל מפלגת העבודה, כמזכיר התנועה הקיבוצית, כיושב ראש ועדת החינוך והתרבות של הכנסת.¹⁰

הריאיון התקיים בביתו של אהרון ידלין בקיבוץ חצרים. הבית החד-קומתי הצנוע ניצב באחת משורות הבתים החיצוניות של הקיבוץ. לאחר דלקה שפרצה בו הוא שופץ מעט, אך הקווים הישרים, הפונקציונליות והפשטות עודם מאפיינים אותו. הספרייה של ידלין נמתחת לאורך קירות הבית וכוללת את מיטב הספרות הסוציאליסטית הישראלית. ידלין מדגיש כי הבית שבו הוא גר הוא בית סטנדרטי של ה'זתיקים' בקיבוץ, ולמרות פעילותו הציבורית הוא אינו זוכה לפריווילגיות. ללא מחשב, ללא רכב ועם טלפון נייד מדגם ישן ממשיך ידלין ליצור, לקרוא ולהביע את עמדתו בסוגיות שעל סדר היום.

9 ערן נבון, 'הדור הצעיר מתחנך יותר בפייסבוק מאשר בבית הספר', ישראל היום, 24.8.2012.

10 'מקבלי פרס ישראל תש"ע', אתר פרסי ישראל, 6.4.2015.

הריאיון

עדי: ראשית אנחנו מודים לך על שהסכמת להתראיין. היינו רוצים לפתוח בכמה שאלות שקשורות למקום שבו אנחנו נמצאים ואתו אתה מוזהה כבר למעלה מיוכל שנים - קיבוץ חצרים. מתי התחיל הקשר שלך עם חצרים? איך הגעת אל הקיבוץ?

ידלין: אבקש להתחיל את הסיפור מראשיתו: אני יליד הארץ, נולדתי ב־17 באפריל 1926, ג' באייר התרפ"ו, להורים שהגיעו ארצה כחלוצי העלייה השלישית לאחר מלחמת העולם הראשונה. לאחר שעלה לארץ החל אבי את לימודיו בסמינר למורים ע"ש דוד ילין בירושלים, שהיה באותה העת בראשיתו.¹¹ בוועד הלאומי היתה מחלקה לחינוך שהיתה אחראית לארגונו של החינוך בארץ, והם היו משבצים את המורים על פי הצורך. עם סיום לימודיו נשלח אבי ללמד במושב בן־שמן. זה היה עוד לפני שהוקם כפר הנוער המפורסם.¹²

לא מזמן מצאתי מכתבים ששלח אבי למנהל המחלקה או למפקח, עזריהו שמו, ושם הוא מספר שהוא לימד עשרה ילדים בשלוש רמות, גיל שונות (א', ג', ה'), כולם בכיתה אחת. אמנם זו היתה כיתה קטנה, אבל כמובן שהיו בעיות של תכנית לימודים ושל הבדלי ידע. שם, במושב בן־שמן, גרתי בשלוש השנים הראשונות של חיי.

11 הסמינר למורים ע"ש דוד ילין הוא מוסד להכשרת מורים שהוקם בשנת 1913 בירושלים. הסמינר הוקם בידי דוד ילין (1864-1941) כחלק מ'מלחמת השפות' ומהמאבק על מקומה של הלשון עברית. בתהליך האקדמיזציה של הסמינרים למורים הפך המכון למכללה המעניקה תואר ראשון בהוראה (BEd). להרחבה ראו: רות בורשטיין, 'מלחמת השפות ובית המדרש למורים העברי', *הד האולפן החדש*, 100 (חורף 2013), עמ' 22-34; תמר שלמון־מאק, 'מלחמת העמים וחדר המורים: ימי מלחמת העולם הראשונה בבית המדרש למורים העברי', בתוך: יוסי גולדשטיין (עורך), *בין דת, לאום וארץ: המאבק על הזהות היהודית בעת החדשה*, אוניברסיטת אריאל בשומרון, תשע"ד, עמ' 79-97.

12 בן־שמן הוא מושב וכפר נוער הממוקמים ממזרח ללוד. בשנת 1910 הוקמה באזור 'מושבת בצלאל', שהקים בית הספר לאמנות 'בצלאל'. במושבה התיישבו צורפים יוצאי תימן, וכעבור ארבע שנים היא ננטשה. בשנת 1923 הוקם במקום מושב המכונה כיום 'כרם בן־שמן', ואליו מתייחס ידלין בדבריו. בשנת 1927 הוקם סמוך למושב כפר נוער, שהשתמש במתקנים של החווה החקלאית שהוקמה ונטשה. מייסד כפר הנוער ומנהלו היה המחנך זיגפריד להמן (1892-1958). להרחבה ראו: גדעון עפרת, 'מושבת האמנים בבן־שמן, 1910-1913', *קתדרה*, 20 (יולי 1981), עמ' 123-164; עמיחי ברלד, 'ד"ר זיגפריד להמן (1892-1958) הוגה חינוכי ומחנך יצירתי: מחוזן למפעל חיי בכפר הנוער בן־שמן (1927-1958)', *עבודת דוקטור*, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2013.

כשהוקם כפר הנוער הציע אבי שהמוסד יקבל את האחריות גם לחינוך תלמידי היסודי המתגוררים בסביבה. הצעתו התקבלה, ואותו העבירו לרחובות. ברחובות התגוררתי פחות או יותר מגיל שלוש עד גיל שלוש עשרה, אז אבא נשלח ללמד בבית הספר העממי הרצליה בחיפה. נודדים על פני הארץ...

עדי:
ידלין:

כן, זה מעניין, והוריי קיבלו את הדין ברצון. המשפחה הלכה בעקבותיו, אימא, אני ואחי הצעיר ממני בשש שנים.

עכשיו, אני מגיע לשאלה שלכם. בחיפה הצטרפתי לתנועת הצופים, ודרכה המשכתי אל הקיבוץ. תנועת הצופים בתקופה המנדטורית היתה תנועה כללית, לא אידאולוגית ולא פוליטית, בניגוד ל'שומר הצעיר', 'הנוער העובד', 'המחנות העולים', 'בני עקיבא', 'בית ר' וכולי. היא היתה תנועה כללית הבנויה על יסודות הצופיות הבין-לאומית. מי שייסד אותה, כך לימדו אותנו, היה לורד רוברט באדן פאוול (Baden Powel), לורד אנגלי שנלחם בדרום אפריקה לצד האנגלים כנגד הבורים.¹³ על רקע המלחמה הזאת הוא הקים תנועה שהאידיאל שלה הוא שלום, אבל למעשה עוסקת בחיי מחנה, בטוילים, בלימוד טופוגרפיה, בעזרה ראשונה וכולי. בארץ התנועה הזאת קיבלה את החסות של המחלקה לחינוך של הוועד הלאומי, ובמהלך השנים היא היתה בחסות משרד החינוך של מדינת ישראל. זה התאפשר בשל האופי הכללי והלא מפלגתי של התנועה.

שבט 'משוטטי בכרמל', אחד השבטים המרכזיים של התנועה, היה קשור לבית הספר הריאלי העברי בחיפה, אחד מבתי הספר החשובים בתקופה היישובית שהמנהל הידוע שלו היה מחנך יהודי שעלה מגרמניה, ד"ר ארתור בירם.¹⁴ ההצטרפות לתנועת הצופים היתה כאשר למדתי עדיין בבית הספר היסודי 'גאולה' בהדר הכרמל. באותם ימים, ב-1938 אני חושב, אולי אפילו 1937, שבט 'משוטטי בכרמל' קיבל על עצמו להקים שבטי צופים בבתי הספר היסודיים. הייתי כבר בכיתה

13 באדן פאוול (1857-1941) היה איש צבא בריטי ומייסדה של תנועת הצופים הבין-לאומית. פאוול נולד בלונדון, ולחם מטעם הצבא הבריטי בהודו ובדרום אפריקה. התנועה שייסד מושכה מיליוני בני נוער, תחילה בבריטניה ולאחר מכן ברחבי העולם.

14 ארתור בירם (1967-1978) היה פילוסוף ומחנך עברי שייסד את בית הספר הריאלי העברי בחיפה. בירם נולד בגרמניה ועלה לארץ בשנת 1913. בשנת 1954 זכה בפרס ישראל לחינוך. להרחבה ראו: יובל דרור, 'מתולדות החינוך לימינו: בירם ו"הראלי"', בתוך: משה צימרמן ויותם חותם (עורכים), היקים במחוזותיהם, מרכז זלמן שזר ומרכז קבנר, ירושלים תשס"ו, עמ' 241-250.

ז', קיבלנו אולם בתוך בית הספר והתחלנו את הפעילות ב'צופים'. כשסיימתי את בית הספר היסודי ועברתי ללמוד בבית הספר הריאלי, נשארתי קשור לשבט 'גאולה' והייתי מדריך מרכזי בשבט הזה. התחלתי ללמוד בריאלי ב־1940, בזמן מלחמת העולם השנייה. לאחר ההחלטה הבריטית על 'הספר הלבן' החלה להישאל ביישוב העברי ובתנועה הציונית השאלה: מה יהיה בגמר המלחמה? כאשר כמוכן הרעיון של מדינה יהודית כבר היה קיים, הרי עוד ב־1937 הציעה ועדת פיל לחלק את הארץ לשתי מדינות. על רקע התהליכים ההיסטוריים הדרמטיים התחיל בתנועת הצופים תהליך של מעבר מ'מִסְקָאוֹטוֹת' כללית בנוסח באדן פאוול והצופיות הבינ־לאומית לכיוון חלוצי יותר; כלומר, התגבשו מחשבות על הצורך בתרומה של בוגרי התנועה להתיישבות.

עדי: הגשמה בעצם?

ידלין: כן! מה שקוראים הגשמה בהתיישבות. באותם ימים, נאמר בראשית שנות הארבעים, היו שלושה רעיונות שניסרו בחלל תנועת הצופים. רעיון אחד: שנת שירות, כלומר בוגר התנועה בסיום לימודיו בתיכון נותן שנה של תרומה ליישוב העברי, או בהגנה או במשימה אחרת כלשהי, ואחר כך הולך ללמוד ועושה לקריירה האישית שלו. מול זה עמד רעיון שני של שנת הכשרה להתיישבות, כלומר שבוגרי התנועה מתארגנים בגרעין, כלומר בקבוצה בת־קיימא שתכשיר עצמה באחד הקיבוצים לעבודה ולחקלאות כדי להקים קיבוץ במיקום שיוחלט עליו בתנועה הציונית ובמחלקה להתיישבות שלה.

לי: זה היה בהכרח קיבוץ או שהיו גם אפשרויות אחרות?

ידלין: כן. המעניין הוא שברגע שתנועת הצופים הכינה גרעינים להתיישבות, זה היה בצורת החיים של הקיבוץ, למרות שבאידאולוגיה דיברו על כל צורות ההתיישבות. התנועה הפכה להיות חלוצית, והיא הגדירה את מטרתה 'שירות לעם תוך הדגשת החלוציות בהתיישבות'. דה־פקטו זה היה קיבוץ.

אבל אני רוצה עוד להזכיר את הרעיון השלישי: שנת עבודה בגיל צעיר. זה היה הרעיון של אריה כרוך.¹⁵ הוא ראה את חיי העבודה בקיבוץ כהזדמנות לתהליך חינוכי. לתפיסתו, לבית הספר יש חיסרון:

15 אריה כרוך (1892-1983) היה מורה בבית הספר הריאלי העברי בחיפה, מחברם של ספרי לימוד רבים ואחד מאבותיה של תנועת הצופים העבריים, שגם כיהן שנים ארוכות בראש התנועה. כרוך נולד בפולין ועלה לארץ בשנת 1925.

הוא מנותק מהחברה ונמצא מאחורי גדר, אך על התלמיד להכיר את החיים הראליים. ובתקופה של הגשמת הציונות, בניין הארץ צריך להיות באמצעות ההתיישבות. לאור זאת הוא הציע שבגיל שש עשרה, בתום כיתה י', יצאו התלמידים לשנת עבודה בקיבוץ, לא כדי להתנתק מהלימודים, לא בניגוד ללימודים, אלא כהשלמה. הכוונה היתה שאחרי השנה הזאת חוזרים ומסיימים את לימודי התיכון. אני 'נדלקתי' על הרעיון הזה למרות ההסתייגות של ההורים, ועם חברים מחיפה וגם משבטים מוחץ לחיפה יצאנו לשנת עבודה בגיל צעיר בקבוצת גניגר בעמק יזרעאל.¹⁶ זו היתה שנה של חיים באוהל, עבודת כפיים חקלאית וחיי חברה. כשסיימתי את שנת העבודה הזאת החלטתי שאני רוצה להשתתף בהקמת קיבוץ. שיניתי את מגמת הלימודים שלי ממגמה ראלית למגמה ביולוגית. לא היו לימודי חקלאות בבית הספר הריאלי אבל היתה ביולוגיה, וביולוגיה היתה בעיניי בסיס לחקלאות. החברים שלי שלא יצאו לשנת עבודה סיימו את הלימודים שנה לפני, וכשסיימתי את כיתה י"ב הם כבר הקימו 'פלוגת עבודה' במושב בנימינה, שהצטרפה לתנועת 'הקיבוץ המאוחד'. באותם ימים היה שלב ביניים עד העלייה להתיישבות: היה צריך לחכות עד שתהיה קרקע ויהיה תקציב ותהיה תכנית משקית. ולכן בינתיים הקימו פלוגות עבודה במושבות, גיבשו את החברה, למדו לעבוד ולהתפרנס וציפו לבואה של הצעה או תביעה לעלות להתיישבות. כשסיימתי את הלימודים שנה אחרי חבריי הצטרפתי לפלוגת העבודה שהם הקימו בבנימינה. זו היתה קבוצת 'הצופים ב' (קבוצת 'הצופים א' היתה פלוגת עבודה בפרדס חנה ואחר כך ברחובות עד העלייה להתיישבות במעגן מיכאל). הקיבוץ המאוחד היה בעד קיבוץ גדול וגדל בלי סייג ובלי גבול, ובכך למעשה המשיך את דרכו של 'גדוד העבודה'.¹⁷ הקיבוץ המאוחד היה תנועה

16 גניגר הוא קיבוץ שהוקם ב־1922 בעמק יזרעאל. מייסדיו היו יוצאי מזרח אירופה, והוא השתייך לחבר הקבוצות והקיבוצים ואיגוד גורדוניה. בראשית שנות האלפיים הופרט הקיבוץ.

17 'גדוד העבודה' היה ארגון חלוצים שיתופי שהיה פעיל במהלך שנות העשרים של המאה ה־20. חברי הגדוד חולקו לפלוגות והשתתפו בעיקר בעבודות תשתית (בניית יישובים ושכונות וסלילת כבישים) ובחקלאות. חברי גדוד העבודה דגלו בעמדות שונות בהקשר לציונות ולסוציאליזם, על רקע זה הוא גם התפרק. להרחבה ראו: זאב צחור, 'ניצחון עצוב: בן־גוריון וגדוד העבודה', קתדרה, 43 (מרס 1987), עמ' 33-51; אלקנה מרגלית, 'גדוד העבודה: מטווח הדמיון של הקומונה הכללית להתנסות במעשה', קתדרה, 7 (אפריל 1977), עמ' 49-97; מאירה יעקבא, 'גדוד העבודה על־שם יוסף טרומפלדור: חיי

משימתית, והוא רתם את קיבוצי התנועה למשימות לאומיות: כיבוש העבודה בנמל, כיבוש עבודה בסדום ובים המלח, הקמת הפלמ"ח ועוד. בשלב מסוים מזכירות הקיבוץ המאוחד, שהיתה סמכותית וריכוזית, איחדה אותנו, 'הצופים ב' בנימינה, עם קבוצה של 'הנוער העובד והלומד' בשם קבוצת 'בארות' שהיתה פלוגת עבודה במושבה גדרה, ובעקבות האיחוד עברנו לגדרה.

עדי: האם הקבוצה שלכם השתתפה גם בפעולות של הפלמ"ח?
 ידלין: כמה מ'הצופים ב' היו בהכשרה בפלמ"ח עוד לפני שהגיעו לבנימינה, הם השתתפו בפעולות הצבאיות שכוונו באותה העת כנגד הבריטים במסגרת תנועת המרי העברי.

עדי: ובתוך זה נכנסו בעצם העניין של י"א הנקודות?
 ידלין: אכן כך. בתקופה הזאת הבריטים החלו לומר (אם ברצינות ואם כתכסיס) שהם עומדים לפנות את ארץ ישראל ולמסור את הנושא של גורל פלשתינה וארץ ישראל לאומות המאוחדות, בלשונם: 'שישברו היהודים והערבים אחד לשני את הראש'. בעקבות זאת האו"ם מינה ועדה שתלמד את שורשי הסכסוך ותציע פתרון; בינתיים אין עלייה ואין התיישבות בגלל האיסור בריטי שנקבע במדיניות הספר הלבן. בן גוריון חתר אז להקמת מדינה יהודית, והיה מוכן לוותר לשם כך על חלק מארץ ישראל; אולם הוא רצה שהנגב יהיה כלול במדינה היהודית, אף על פי שבמפה שהוצגה בוועדת פיל השטח הזה אמור להיות שייך למדינה הערבית. בהקשר הזה נהגה הרעיון להקים נקודות התיישבות ברחבי הנגב, כדי לעשות רושם על ועדת האו"ם שהנה היהודים יודעים להפריח את השממה, מה עוד שזה אזור כמעט ריק מתושבים. בן גוריון רצה עשרים ושתיים נקודות על מנת לעשות רושם. אבל תמיד יש גם גזבר שאומר שאין כסף. במקרה הזה הגזבר היה אליעזר קפלן, לימים שר האוצר הראשון.¹⁸ לבסוף הוחלט על פשרה: יבצעו חמישים אחוז מהתכנית, וכך הגיעו לאחת עשרה נקודות.

הנקודות הוקמו במוצאי יום כיפור תש"ז, אוקטובר 1946, אולם לנו הודיעו על כך רק ברגע האחרון. הייתי אז מזכיר קבוצת 'הצופים

18 יום יום, תרבות וחברה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תש"ס. אליעזר קפלן (1891-1952) היה כלכלן ישראלי שניהל את כספיה של הסוכנות היהודית, ועם הקמת המדינה מונה לשר האוצר הראשון. נוסף על כך שימש קפלן סגנו של דוד בן גוריון כראש ממשלה וחבר מועצת העיר תל אביב. קפלן נולד בבלרוס, ועלה לארץ בשנת 1920.

ב' בארות בגדרה, בערב יום כיפור באו אליי שליחי המרכז החקלאי ואמרו: 'תכין שלושים חבר'ה - עשרים וחמישה בחורים וחמש בחורות. במוצאי יום כיפור תבוא משאית ותיקח אתכם להתיישבות בנגב'. ככה בהפתעה כזאת, בלי לקיים דיון או להתייעץ.

עדי:

זו היתה הנחיה?

ידלין:

כן, ואכן כך עשיתי: בחרתי שלושים חבר'ה, ואת עצמי בתוכם, עשיתי לעצמי פרוטקציה [צוחק]. באה משאית ולקחה אותנו בלילה לבארות יצחק, יישוב של הקיבוץ הדתי שמאוחר יותר נהרס במלחמת העצמאות. בבוקר, עם אור השמש, יצאנו משם והלכנו ברגל למקום שנקרא 'נחביר'. שם הקמנו שני צריפי מגורים, צריף חדר אוכל ושירותים; נוסף על כך הביאו לנו מכל גדול של מים שממנו יובילו את המים עבור המטבח והשירותים. זהו, ככה אני מגיע לקיבוץ בארי.

עדי:

ומהשלב הזה אתה עובר לחיות שם?

ידלין:

כן, מהשלב הזה אני חי בקיבוץ בארי עם כמה מחברי הקבוצה, כשאין עוד אפשרות להעביר את כל חברי הפלוגה מגדרה. בשלב מסוים גם קלטנו קבוצה של חברי 'החלוץ' מעיראק, כך שהיינו קבוצה מגוונת מאוד. לא מיד הצלחנו לפתח את המשק - הדבר הראשון שנעשה היה להניח צינור מים. ארגן זאת מהנדס חשוב מאוד - שמחה בלאס, שהיה מהנדס 'מקורות'.¹⁹ הוא השתמש בצינורות ברזל של 6 צול, שהוא קנה בלונדון, שם השתמשו בהם כדי לכבות את השריפות שנוצרו במהלך ההפצצות של גרמניה במלחמת העולם השנייה. עוד במהלך המלחמה הוא חשב על צינור מים לנגב מהבארות של אזור עוטף עזה, כי באזור זה, בנח"ל עוז, בדורות, בנירעם, אם אתה חופר אתה מוצא מים טובים. הרעיון היה להעביר את המים המתוקים האלה בצינור אחד דרומה ובצינור שני מזרחה, אל כל אחת מאחת עשרה הנקודות.

ועדת האו"ם אכן באה לבקר בנגב ביולי 1947, והתרשמה מאוד מהעבודה שלנו עם צינור המים, מהירק שהיה ברביבים ומהסכר שעצר את מי השיטפונות. אני זוכר שיושב ראש הוועדה, שהיה שבדי ועל כן ניטרלי בהשקפתו,²⁰ אמר לנציג מיוגוסלביה הקומוניסטית: 'This

19 שמחה בלאס (1897-1982) היה מהנדס מים ישראלי, אחד ממייסדיה של 'מקורות', יוזם הקמת 'המוביל הארצי' וממציא שיטת ההשקיה בטפטוף. בלאס נולד בפולין ועלה לארץ בשנת 1927.

20 אמיל סנסטרם (1886-1962) עורך דין שבדי ששימש יושב ראש הוועדה המיוחדת של האו"ם לבעיית ארץ ישראל. במהלך שנות החמישים של המאה ה-20 שימש סנסטרם יושב ראש הצלב האדום הבינלאומי.

21. 'pipe line will give the Negev to the Jews

במהלך מלחמת העצמאות, כבר מנובמבר 1947, נאלצו בבארי להגן על הקיבוץ, זה כמובן רק הפך למסובך יותר עם פלישת צבאות ערב במאי 1948. אני בתקופה הזאת לא הייתי בקיבוץ, מאחר שכבר בראשית המלחמה גייסו אותי למטה הפלמ"ח, ושם הטילו עלי להכין את ההכשרות של תנועת הצופים לגיוס. עסקתי בזה עד סיומה של מלחמת העצמאות, והסתובבתי למעשה בכל החזיתות.

עדי: ומה קורה לאחר המלחמה? מדוע אתה עוזב את בארי ב־1950 ועובר לחצרים?

ידלין: במרס 1949 הגיעה מלחמת העצמאות לסיומה, ואז התחיל, או ליתר דיוק - החרף, ויכוח אידאולוגי בתוך תנועת העבודה. למעשה, הוויכוח החל עוד לפני כן כאשר הבריטים העבירו את בעיית ארץ ישראל לאו"ם, והוא נסב סביב השאלה מה צריכה להיות עמדת המוסדות הלאומיים אל מול הוועדה. המנהיג של הקיבוץ המאוחד דאז, יצחק טבנקין, ותלמידיו התומכים בו, היו חסידים נלהבים של שלמות הארץ, עמדה שהיתה בולטת במיוחד בקרב חניכי 'המחנות העולים', ומבחינות רבות לא היה הבדל בינה ובין ההשקפה הרוויזיוניסטית שדיברה על שלמות הארץ. בעמדה הזאת תמכו גם הקיבוץ הארצי ותנועת הנוער שלו 'השומר הצעיר'. מי שהיה בעד שלמות הארץ היה צריך לתת פתרון לעובדה שהיישוב העברי הוא מיעוט. ב'שומר הצעיר' דיברו על מדינה דו־לאומית, מתוך הנחה שגם המדינה הדו־לאומית תאפשר עלייה יהודית, וברבות הימים נהיה רוב. טבנקין והקיבוץ המאוחד לעומת זאת לא היו בעד מדינה דו־לאומית, ודיברו על פתרון של מנדט בין־לאומי: אם הבריטים לא רוצים להיות אחראים לארץ ישראל, אזי נציע שהאו"ם יהיה אחראי ויסייע לעלייה יהודית לארץ. זה לא היה רעיון נבון, זו היתה התקופה של המלחמה הקרה. איך אפשר להניח שבאו"ם כזה, שאחר כך גם מצטרפות אליו מדינות אסיה ומדינות ערב, יעזרו לנו ליצור רוב יהודי תחת מנדט בין־לאומי - מה שלא הסתייע עם הבריטים? והיתה מחלוקת קשה מאוד.

מחלוקת נוספת היתה בין 'סיעה ב', שהיתה סיעה עירונית בתוך מפא"י שקיימה ברית עם ההנהגה של הקיבוץ המאוחד. הנהגה זו היתה אמנם ציונית למהדרין ושאפה לקבץ את העם היהודי בארץ ישראל, ועם זאת

21 ולדימיר סימיק' (1894-1974) פוליטיקאי יוגוסלבי ששימש נשיא המועצה הפדרלית היוגוסלבית ונציגה של הפדרציה לוועדה המיוחדת של האו"ם לבעיית ארץ ישראל.

היתה גם קיצונית מבחינת ההשקפה הסוציאליסטית. היתה לה אהדה גדולה לברית המועצות, על אף שהקומוניזם הבין-לאומי לא קיבל את הציונות.

כשהייתי פעיל ב'צופים' וארגנתי את ההכשרות לגיוס לפלמ"ח, קרא לי פעם אחת טבנקין לשיחה. טבנקין שם עין על צעירים 'בולטים' ורצה להפוך אותם לחסידים שלו. כנגד עמדותיי הוא אמר לי: 'אהרון, יש קשר בין קומונה וקומוניזם', כאשר הוא השתמש במילה קומונה במקום קיבוץ, ואני אמרתי לו: 'אין שום קשר: קומונה בנויה על הרצון החופשי של האנשים, על ההתאגדות החברתית, על בניין קהילות, אני יכול להצטרף לקומונה ואני יכול לעזוב ואילו קומוניזם הוא משטר מדינתי טוטליטרי, הכופה את עצמו על רוב האנשים. יש קולחוזים שמנוהלים על ידי הנהלות ואי-אפשר לצאת משם. איזה קשר יש בין קומונה לקומוניזם? אנחנו סוציאליזם אחר, אנחנו סוציאליזם דמוקרטי'.

כאשר רעיון המדינה הדו-לאומית ורעיון המנדט הבין-לאומי חלפו עם הרוח בעקבות הקמתה של מדינה יהודית בחלק מארץ ישראל, 'השומר הצעיר' והקיבוץ המאוחד התאחדו במפ"ם כתנועה סוציאליסטית רדיקלית. הם לא הצטרפו לממשלה הראשונה של בן-גוריון, הם התנגדו לקבל את המלווה האמריקני²² אף על פי שהוא היה הכרחי לשם קליטת העלייה הגדולה: היישוב העברי הכפיל את עצמו בתוך שלוש שנים וחצי. לא היו בתי מגורים, היה צריך להקים מערכת חינוך, מערכת רווחה ולדאוג לתעסוקה ולפרנסה. לשם כך דרושים משאבים גדולים, ואנשי מפ"ם התנגדו למה שהם קראו 'סיוע אימפריאליסטי', כי אנחנו

22 המלווה האמריקני הוא כינוי לכספי התמיכה שהעבירה ארצות הברית לישראל כחלק ממדיניות סיוע החוץ שלה במהלך שנות החמישים. למן שנת 1949 ניסתה ישראל להיכלל במסגרת המדינות הזוכות לסיוע מארצות הברית. כך ביקשו ראשי המדינה לשפר את מאזן התשלומים של ישראל ואת יתרת מטבע החוץ שלה. אף שצעד זה השפיע ישירות על מיקומה של ישראל במערך הבין-גושי העולמי, מאחר שהוא הצריך מעבר ממדיניות של אי-הזדהות למדיניות של הזדהות עם הגוש האמריקני, הוא זכה לתמיכה רחבה בציבור הישראלי: סקר שנערך בנושא באוגוסט 1949 גילה כי 80% מהציבור תמכו בצעדי הממשלה בהקשר זה. לבסוף זכתה ישראל בכספי הסיוע רק בשנת 1951, לאחר שזנחה לחלוטין את מדיניות אי-ההזדהות והתקרבה אל מדינות המערב (ראו להלן). להרחבה ראו: חיים ברקאי, ימי בראשית של המשק הישראלי, מוסד ביאליק, ירושלים, 1990, עמ' 57-59; דנה בלאנדר, 'דעת הקהל בשנים הראשונות לאחר קום המדינה', בתוך: אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2.7.2008 (אוחזר ב־19.3.2015).

צריכים לפחות להיות ניטראלים.²³ משמע היו פה ויכוחים קשים מאוד, קודם על הקמת מדינה יהודית ואחר כך על האוריינטציה הבין־לאומית. ואיך זה התבטא בפילוג בתוך בארי?

לי:
ידלין:

בעזיבתי את קיבוץ בארי הקדמתי את הפילוג הארגוני של הקיבוץ המאוחד שהתרחש בשנת 1952. הפילוג המפלגתי בין מפא"י ובין התנועה לאחדות העבודה כבר היה לפני קום המדינה, והוא יצר מתחים בעיקר בקיבוץ המאוחד שבו אנשי התנועה לאחדות העבודה היו בבחינת הרוב ואנשי מפא"י המזוהים עם בן־גוריון היו המיעוט. אני הרגשתי שהפילוג משבש את מרקם היחסים החברתיים בין החברים, ולכן כמה חודשים לאחר שנגמרה המלחמה אני ועוד קבוצה לא גדולה של מפא"יניקים בעלי הכרה בקיבוץ בארי החלטנו לעזוב. כרבע מהחברים עזבו לחצרים, והיו חברים שהלכו לגשר הזוי ולרמת יוחנן. אנחנו הקדמנו את הפילוג הארגוני שהתרחש לבסוף ב־1952, אז היו קיבוצים שהתחלקו ממש לשניים כמו עין חרוד, אשדות יעקב וגבעת חיים. לפעמים אפילו משפחות התפצלו, ובעיקר החלה תופעה של נדידה: מפא"יניקים שהיו מיעוט בקיבוץ מסוים עברו לקיבוץ שהמפא"יניקים היו בו רוב ולהפך. למשל המפא"יניקים של בית השיטה עברו לאיילת השחר, המפ"מניקים של חצרים עברו למעגן מיכאל, המפא"יניקים של בארי עברו לחצרים וכן הלאה. ככה היתה תנועה שנמשכה כמה שנים.

במבט לאחור, אתה סבור שהדבקות האידיאולוגית הזאת סייעה ליצור קיבוצים חזקים יותר? האם היה מדובר בוויכוחים אמתיים?

לי:

23 במהלך שנות החמישים היתה המלחמה הקרה גורם משפיע מרכזי בהגדרת יחסי החוץ של כל מדינה, וגם של מדינת ישראל הצעירה. בימי 'המדינה שבדרך' ובשנותיה הראשונות של המדינה העדיפו מעצבי מדיניות החוץ של ישראל גישה ניטרלית שלא הודההתה עם אף אחד מן הגושים (הגוש הפרו־אמריקני והגוש הפרו־סובייטי), גישה זו כונתה 'מדיניות אי־ההזדהות'. מדיניות זו היתה שיקוף של המציאות הפוליטית בישראל באותה תקופה ושל התמיכה ברית המועצות מצד חלקים גדולים בציבור. כמו כן, נועדה המדיניות לשמר את גמישותה של ישראל בשדה היחסים הבין־לאומיים ואת יכולתה לקיים קשר עם הקיבוצים היהודיים הגדולים בארצות הברית מצד אחד ובברית המועצות מצד אחר. אולם מדיניות זו לא הצליחה להתמיד לאורך זמן. ביוני 1950 הצביעה מדינת ישראל יחד עם הגוש האמריקני באו"ם בעד שליחת כוח שלום לקוריאה, ובכך החלה לעשות צעדים ראשונים אל עבר המערב. להרחבה ראו: ימימה רוזנטל, 'מדיניות החוץ של ישראל: בין ביטחון לדיפלומטיה', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), **העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח**, יד יצחק בן־צבי, ירושלים 1997, עמ' 169-196.

ידלין:

הוויכוח היה ענייני ואמתי. הוא לא חיזק את הקיבוצים. עם זאת, למרות כל ההבדלים, גם הפוליטיים וגם המבניים קיבוציים, כולם היו נאמנים לערכים הבסיסיים של הקיבוץ. בזה לא היה הבדל. מה הם הערכים הבסיסיים של הקיבוץ? א) שיתוף ברכוש, הרכוש שייך לכולם, כולל הדירות; ב) כל אחד נותן לפי יכולתו ומקבל לפי צרכיו, כלומר שוויון מהותי, אפילו לא מתמטי; ג) עד כמה שאפשר עבודה עצמית, לא להעסיק שכירים. הזיקה לערכים אלו אפיינה את התנועה הקיבוצית כולה, למרות כל המשברים שהיא עברה, כולל הפוליטיים, וזאת עד שנות השמונים.

לי:

זו בדיוק השאלה הבאה. בעבר טענת נגד הכיוון הפרגמטי שאליו התקדמו תנועות השמאל בישראל ובעולם, וקראת לשמירה על הערכים הסוציאליסטיים המקוריים. האם ההתרחקות מהאידיאולוגיה שתוארת היא זו שאחראית בעיניך למשבר שפקד את השמאל למן שנות השמונים?

ידלין:

באשר לחשיבות הערכים הסוציאליסטיים - אני כתבתי ספר על הסוציאליזם שנקרא המטרה והתנועה,²⁴ וזה נושא קרוב ללבי. אני בהחלט העמדתי את הסוציאליזם הדמוקרטי בניגוד למשטר קפיטליסטי ליברלי, מבלי ששללתי במדינת ישראל את עידוד כל סוגי היזמה הכלכלית. אנחנו כמפא"יניקים אף פעם לא פסלנו את ההון הפרטי כגורם בפיתוח המדינה, להפך! היה לנו שר אוצר שהיה רץ מבעל הון אחד לשני ואומר: 'בוא לארץ, תעשה פה רווחים'. ספיר כשר המסחר והתעשייה ואחר כך כשר אוצר היה מתרוצץ ומגייס גם בעלי עסקים להשקעה יצרנית וגם הון להשקעה בחינוך. הוא הקים קרן מיוחדת של תרומות לחינוך; כאשר הייתי סגן שר ואחר כך שר במשרד החינוך הוא היה מעיר אותי בחמש בבוקר ומודיע לי למשל: 'מצאתי לך תרומה לבית ספר באופקים, מתי נתלה את השלט?'.

כמובן, לא הסתפקתי בכך שתנועת העבודה תהיה איגוד מקצועי בלבד. אני חושב שמה שהדגשתי זה את הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי: אנחנו בונים חברה יש מאין, אנחנו מאפשרים לקפיטליזם להתקיים במסגרת מסודרת. אבל אנחנו בונים את הסקטור הסוציאליסטי, והוא צריך להיות מורכב בראש ובראשונה ממה שאנחנו קוראים קואופרציה, כלומר שהרכוש שייך לעובדים, שהעובדים יהיו גם הבעלים. זה יכול

24 אהרון ידלין, המטרה והתנועה: לבירור הרעיון הסוציאליסטי ודרכי הגשמתו, הוצאה עצמית, חצרים 1969.

להיות קואופרטיב חקלאי, כמו קיבוץ; זה יכול להיות קואופרטיב של בנק, 'הלוואה וחסכון'; זה יכול להיות קואופרטיב תחבורה, שהבעלים של חברות האוטובוסים, של אגד או של דן, הם חברי אגד ודן; וזה יכול להיות גם משק מולאם שהוא בבעלות המדינה או כלל ההסתדרות. זאת אומרת, ההסתדרות היא גם איגוד מקצועי וגם חברת עובדים. ומכאן דמיינו: 'סולל בונה' שזה קבלנות בניין, 'כור' שזה מפעלי תעשייה, בנק הפועלים שזה בנקאות.

זה מה שהדגשתי! לא להסתכל רק על מדינת הרווחה. גם אם המשטר הקפיטליסטי דואג לחלשים ונותן להם קצבאות - אנחנו פועלים מעבר לזה! אנחנו בונים חברה שיש בה מגמה מתמדת שוויונית, שיש בה פלורליזם של בעלויות: בעלות פרטית זה בסדר, אבל גם בעלות קואופרטיבית (בעלות של ההסתדרות) ובעלות של המדינה.

בהקשר הזה של קואופרטיביות ושוויון נשמעת בשנים האחרונות ביקורת שטוענת שאותו השוויון היה מיועד אך ורק לאנשים מסוימים, 'לבנים', בזמן שאחרים (יוצאי ארצות האסלאם, ערבים-ישראלים ועוד) היו מחוץ למעגל הזה.

עדי:

בשום פנים ואופן לא. תנועת העבודה הסוציאל-דמוקרטית התמודדה עם עוני ופערים באמצעות עבודה מאורגנת, 'צירת מקומות עבודה, בניית דיור ציבורי והקמת מערכת חינוך ובריאות פתוחה לקליטת בני כל השכבות. כמוכן, האתגר השוויוני עדיין קיים - בייחוד על רקע חילופי השלטון במשטר דמוקרטי. כאשר אנחנו מדברים על תנועת העבודה אנחנו מדברים על תנועה גדולה שהחזיקה בשלטון עד 1977, הצליחה להגיע לשוויון פרלמנטרי ב־1984 ברוטציה של פרס-שמיר וכבשה ב־1992 שוב את השלטון. עד רצח רבין היתה תנועה העבודה הגורם המכריע, הדומיננטי.

ידלין:

היתה תקווה שדמוקרטיה שבה קיימת אפשרות לחילופי שלטון אמורה להעלות שלטון טוב יותר מהשלטון הקודם שהתעייף והסתאב. זה לא קרה לנו אחרי 1977. קרתה לנו אינפלציה מטורפת וקרתה לנו מלחמת לבנון שהמציאה את החיזבאללה; זו הבעיה! לא שבדמוקרטיה מתחלף שלטון.

כשאני מדבר על התפיסה של הסוציאליזם הישראלי אני מדבר על הצורך לבנות משק לא קפיטליסטי, משק מגוון; קואופרטיבי, הסתדרותי, מדינתי; ועל החובה לחתור להקטנת הפערים. איך עושים את זה? בראש ובראשונה באמצעות חינוך ודיור ב־השגה למשפחות הצעירות.

ובאשר לתרומתה של התנועה הקיבוצית לחברה הישראלית, התנועה

הקיבוצית היתה תמיד במגמה כפולה של הגשמת ערכים ייחודיים ושל תרומה לחיזוקה של המדינה, אבל היא תמיד כללה בתוכה גם שאיפה לשוויון כולל יותר. היא אף סבלה ממשברים פנימיים כי היא היתה מרחיקת לכת בשיתוף בנכסים ובשוויון המלא. אני לא אומר שזה בניגוד לטבע האדם, אבל זו באמת הגשמה מרחיקת לכת של סולידריות וערבות הדדית. לא אמרנו שאנחנו כופים אותן על החברה כולה. זה כאילו המופת, זה כאילו הדגם המושלם, זה כאילו המגדלור. אבל עוד פעם, אני בכוונה רוצה להכניס אותך לפינה המסוימת הזאת: החזון הקיבוצי הוא חזון שהיה מופנה לכולם?

עדי:

התנועה הקיבוצית אף פעם לא התיימרה להקיף את כל ציבור העובדים. אפשר אולי למצוא מגמה מקסימליסטית אצל טבנקין, בעקבות זה שהוא קיבל את המרקסיזם כהשקפת עולם. קרל מרקס היה דטרמיניסטי. הוא טען שיש חוקיות בהיסטוריה, יש מעמדות: פרולטריון ובורגנות, יש מלחמת מעמדות, הפרולטריון מנצח ומפעיל דיקטטורה של הפרולטריון, ואז נוצר המשטר הסוציאליסטי שמתפתח למשטר קומוניסטי בחברה כולה. לא קיבלתי אף פעם את התאוריה הדטרמיניסטית. לטעמי הדברים תלויים ברצון החופשי של האדם, בחינוך; ולהשקפתי בסך הכול החברה צריכה להיות פלורליסטית, גם החלק הסוציאליסטי שבה צריך להיות פלורליסטי.

ידלין:

עכשיו, מה שהיה מיוחד בתנועה הקיבוצית זה שהיא היתה גורם התיישבותי חשוב, יישבה את ארץ ישראל, מדן ודפנה ועד יטבתה ואילנות, עד היום יש לה את החשיבות הזאת והיא מהווה גורם התיישבותי וחקלאי חשוב. עם זאת, התנועה הקיבוצית תמיד היוותה מופת אוטופי, שגם לגביו קיבלתי את הנוסח של בובר - לא 'הצלחה למופת', אלא 'אי-כישלון למופת'; זו התנועה הקיבוצית: היא אי-כישלון חברתי למופת.

מה שמעניין הוא שבמהלך למעלה ממאה שנות התנועה הקיבוצית תמיד היו בתוכה משברים ושינויים. התנועה התחילה מקבוצות של רווקים, צעירים, אידאליסטים, וכל קיבוץ הפך להיות סולם של דורות ומשפחות. מלבד זאת, אנשי הקיבוץ הם בשר ודם, אנשים בהחלט ערכיים אבל לא יוצאי דופן. בתחילת הדרך היו הקיבוצים בנויים מאוהלים וצריפים אבל בשנים 1936-1939, ימי המרד הערבי כאשר ירו על הקיבוצים, אז לצורך ההגנה נבנו מבני בטון שבהם שיכנו את הילדים בלבד. מכאן הלינה בבית משותף, לא עם ההורים. אחר כך העניקו ללינה המשותפת גם הצדקה פדגוגית, אבל בסך הכול היה זה בעיקרו פרי המצוקה הביטחונית והכלכלית. ברגע שהתנועה נעשתה

יותר עשירה ויכלה לבנות דירות של מאה מטר למשפחות, לא היתה עוד שום מניעה שהילדים יגורו עם ההורים. ראוי להדגיש שהערך של 'לכל אחד לפי צרכיו' נשמר גם כאשר התרחש המעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית. היה פה שינוי של דפוס ולא של ערך.

שינויים בולטים אחרים היו גם במבנה הכלכלי. התנועה הקיבוצית התחילה מעיסוק בחקלאות, וברבות השנים היא הפכה להיות גורם תעשייתי מרכזי במדינה, המייצא לכל העולם. היא גם הקימה מפעלי תיירות ורבים מהחברים בקיבוצים בכלל עובדים מחוץ לקיבוץ. גם פה למרות השינויים היה מאמץ לשמור על ערכי היסוד של השיתוף והשוויון. עד המשבר הפיננסי שהחל ב'תנועה הקיבוצית' בשנים 1985-1990 נשמרו העקרונות גם כשהשתנו הדפוסים. העיקרון של אחריות מלאה של הקיבוץ לגידול הילדים, לאוכל, ללימודים, לשיכון, נשמר במלוא תקופו.

עם זאת, התנועה הקיבוצית ידעה גם משברים. המשבר הראשון היה כבר בדגניה. בראשית ימיה היה נהוג בדגניה שכל חבר קיבל משכורת אישית ממוסדות התנועה הציונית, אבל כאשר החליטו רוב החברים על קופה משותפת היו לכך מתנגדים, ועל רקע זה עזבו את דגניה והצטרפו לגרעין הראשוני של נהלל: שמואל דיין, האבא של משה דיין, היה בהתחלה חבר דגניה אבל עזב כי הוא לא רצה קומונה, לא רצה קופה משותפת.

גם פירוק גדוד העבודה, שהיה אוטופיה מרחיקת לכת של קומונה כללית של כל פועלי ארץ ישראל, שלא עמדה במבחן המציאות, היווה משבר, אולי חמור מכל המשברים שבאו לאחר מכן. אבל למרות פירוק הגדוד נשארו הקיבוצים (תל יוסף ועין חרוד), הוקם הקיבוץ המאוחד כארגון עם מרות והוקמה תנועת 'החלוץ' בתפוצות, כחיל מילואים לקיבוצים בארץ.

משבר נוסף התרחש עם הקמת המדינה. לנוכח כוח הביצוע של המדינה נשאלה השאלה האם צריך חלוציות בהתיישבויות? האם צריך קיבוץ? הרי נדרש מהצעירים שיתגייסו לצבא, שיקימו את מנגנון המדינה, שילכו לאוניברסיטה ללמוד. משבר הממלכתיות הוא אחד המשברים הכי קשים שעברה התנועה הקיבוצית! מיטב הנוער שהיה בקיבוצים עזב אותנו. רבים מהפלמ"חניקים נשארו עם הקמת המדינה לבנות את צה"ל, או בחרו להשתלב במנגנון המדינה וללמוד באוניברסיטאות. ולא צריך לגנות אותם, זה היה צורך רציני. כך או כך, בכל זאת נשארו חברים נאמנים ששמרו על הקיבוץ ותרמו למדינה הצעירה בדרך הזאת. גם הפילוג בקיבוץ המאוחד היה יכול להרוס תנועה! אתם יודעים מה

זה מריבות פוליטיות כאלה? לא פשוט לחלק את עין חרוד, לחלק את גבעת חיים, לעזוב יישוב שבנית. ובכל זאת התנועה הקיבוצית לא נחלשה מהפילוג הזה, אולי אפילו התחזקה, ומרבית החברים נשאר נאמנים לערכי הקיבוץ בתנועות השונות.

המשבר הקשה של התנועה הקיבוצית נוצר על רקע עליית הליכוד לשלטון ב־1977 והוא התרחש בשנות השמונים. המשבר היה תוצאה של תהליכים מקרו־כלכליים שנוצרו בעקבות חילופי השלטון - האינפלציה המטורפת והריבית הרצחנית - עם פרשנות מוטעית של ההנהגה הכלכלית בתנועה הקיבוצית בדבר הצורך לגייס הון בהיקפים גדולים כדי להתמודד כביכול עם שלטון לא ידידותי. שיאו של המשבר התבטא גם בשינוי ערכי של השלמה עם שכר דיפרנציאלי בקיבוץ, וזאת בניגוד לעיקרון הבסיסי לפיו כל ההכנסות נכנסות לקופה המשותפת. התהליכים המקרו־כלכליים השפיעו מאוד על התנועה הקיבוצית. אבל אילו הצמרת הכלכלית הקיבוצית היתה מתנהגת באחריות, ייתכן שהקיבוצים היו אפילו מתחזקים על רקע המשבר האינפלציוני. לצערי, לא התנהגו באחריות. כשהשלטון היה בידי תנועת העבודה הונהג במשך הרבה שנים פיקוח על הלוואות ובעיקר פיקוח על מטבע החוץ. אולם כשהליכוד עלה לשלטון ושר האוצר היה שמחה ארליך²⁵ הוחלט לבטל את הפיקוח הזה ולאפשר להחזיק בישראל מטבע חוץ ולקחת הלוואות בחוץ לארץ בלי צורך באישור מיוחד, מתוך תפיסה ליברלית של כלכלה פתוחה. המצב הזה יצר אינפלציה מטורפת שהגיעה למאות אחוזים.

מה עשתה ההנהגה הכלכלית של התנועה הקיבוצית, לפחות הגורמים שהיו דומיננטיים? הם גייסו הון רב הן לצורכי הקבוצות והן לצורכי התנועה ולא הקפידו על ניצול אחראי וקפדני של ההשקעות. הם אמרו: 'עכשיו אפשר לנצל את ההזדמנות ולגייס הלוואות, עכשיו אפשר לגייס כסף גם מחוץ לארץ, אפשר להשקיע בעליית רמת החיים וכמובן גם במשק ובעיקר בתעשייה'. אבל הם לא עשו זאת בהדרגה ובחיסכון, כך שקודם מייצרים ומשווקים ורק אחר כך בונים את המשרדים הגדולים. אמרו: 'עכשיו אפשר לבוא לקיבוצים ולהציע להם

25 שמחה ארליך (1915-1983) הוא פוליטיקאי ישראלי שכהן כשר האוצר בממשלת בגין הראשונה (1977-1979). ארליך נולד בפולין ועלה לארץ ב־1939. הוא היה פעיל בחוגי 'הציונים הכלליים', והיה מזוהה עם תפיסת עולמם הכלכלית. מיד עם התמנותו לתפקיד שר האוצר החל ברפורמות שנועדו להפוך את ישראל למדינת שוק ליברלית, דבר שהביא לעלייה חדה באינפלציה ולמשבר כלכלי חמור.

לבנות דירות מרווחות לחברים, לקלוט אנשים, לבנות אולמות ספורט'; הקימו קרן של התק"מ,²⁶ גייסו הון והשקיעו אותו בצורה לא אחראית. ב-1985 נבחרתי להיות מזכיר התנועה הקיבוצית, ולקחתי אתי לפעילות בתנועה חבר מחצרים ששמו אייבי רון, שהיה כלכלן מעולה ואיש ערכים.²⁷ מיד כשנכנסנו להנהגת התנועה בא אלינו מי שהיה אחראי לעניינים הכלכליים ואמר: 'אוי ויי, או ויי, קרה אסון!'. הוא סיפר לנו שהם השקיעו כספים בשוק האפור. שאלנו: 'למה?' והוא ענה ששם קיבלו ריבית גבוהה יותר: 'כשנטל דוד בלאס מיליון דולר הוא החזיר יופי, עשרה מיליון דולר הוא החזיר מצוין, אבל מאה מיליון דולר הוא כבר לא יכול היה להחזיר'.²⁸ הכספים הלכו! חלפו עם הרוח! שזו צרה צרורה כי היתה גם ערבות משפטית אוטומטית בין כל הקיבוצים ובינם לקרן התק"ם, ערבות שלפיה אם אחד הקיבוצים מסתבך ונכנס לחובות גדולים, אפשר היה לבוא לקיבוץ אחר שמצבו טוב ולדרוש ממנו לשלם את החוב.

אצטט את מי שהיה גזבר הקרן התנועתית: 'עם המהפך ובמהירות ובלי צורך בהרבה ויכוחים ומאבקים, גייסנו סכומים גדולים, הרבה מעבר למקובל עד אז, לקחנו הלוואות ככל שיכולנו ובכך יצרנו מנוף שאפשר ומאפשר לנו עד היום לעמוד לרשות ביצוע החלטות התנועה על פעולותיה'.²⁹ חשוב להודות - בין היתר עשו גם דברים טובים בכספים שגייסו, מימנו במקום המוסדות והמדינה את ההתיישבות החדשה אחרי מלחמת ששת הימים, בבקעה ובגולן.

וגזבר הקרן ממשיך: 'צריכים אנו לזכור כי נכנסנו במדינה לתקופה שבה המשטר אינו אוהד את תנועתנו, עלינו להיות אפוא חזקים גם מהבחינה

26 תק"ם (תנועה קיבוצית מאוחדת) נוסדה בשנת 1981 מאיחוד של הקיבוץ המאוחד ואיחוד הקבוצות והקיבוצים. בשנת 1999 הצטרפה אל התק"ם גם תנועת הקיבוץ הארצי של 'השומר הצעיר', וכך הוקמה התנועה הקיבוצית.

27 אבינועם (אייבי) רון (1932-1998), כלכלן ישראלי ששימש בתפקידים בכירים בתק"ם. רון נולד בחיפה, היה פעיל ב'צופים', ועלה עם גרעין של בוגרי התנועה ההתיישבות בחצרים בשנת 1951. פעמים רבות תואר רון כ'אדריכל' תכנית ההבראה לאחר המשבר בתנועה הקיבוצית.

28 דוד בלאס (נולד ב-1945) הוא איש עסקים שהורשע ביוני 1988 במעילה בכספי התק"ם שהיו תחת ניהולו, ונידון לחמש שנות מאסר. בלאס היה קשור בעוד כמה פרשיות שחיתות, שמקצתן נקשרו גם למפלגת העבודה. בשנת 2002 הוכרזו הוא ואשתו פושטי רגל בשל חובותיהם לתק"ם ולנושים אחרים.

29 ציטוט מדברי נחום שביט, מנהל קרן התק"ם, בכנס תנועותי שהתקיים במרס 1983.

הכספית כחלק מהחוסן הכלכלי שלנו... הייתי אומר כי הכסף מהווה את הפטמה היחידה לזרימה הדו־כיוונית מאתנו אל השוק הקפיטליסטי ולהפך. במשטר הנוכחי אין לנו ברירה אחרת אלא להיות חזקים.³⁰ הם חשבו שהם מחזקים את התנועה בזה שהם מגייסים כספים רבים ומשקיעים אותם גם בקיבוצים וגם בשוק ההון – כולל השוק האפור. והגזבר מסביר את ההיגיון של ההליכה אל שוק ההון: 'את אי־התלות שלנו נוכל לקיים רק אם נהיה בעלי עוצמות כלכליות פיננסיות, אם נהיה עצמאיים... משהו בעניינים שהכל מדברים בהם: הבורסה, בורסת ניירות הערך הפכה לאפיק השקעה לגיטימי גם לגבי קיבוצים שהחליטו להיכנס לעסק. בעבר היו אצל רבים מאיתנו הסתייגויות משוק ההון. טענו כי רווחי ההון הינם פסולים. לי יש עמדה עקרונית, אומר הגזבר של קרן התק"ם!', 'ממציאות של היום והמציאות חזקה מכל אידיאולוגיה', שימו לב למה הוא הגיע!, 'כאשר בבורסה מקבלים תשואה גבוהה פי חמש מאשר התשואה המושגת בדרכים אלטרנטיביות אין שום הגיון לדרוש מן הקיבוצים להתנזר מן העניין. כיום המשק היצרני שלנו בנוי משלושה מרכיבים: חקלאות, תעשייה והון'.

ומכל הסיפור הזה מה יצא? שהפכנו בעלי חוב גדול, והמצב עוד החמיר בגלל תהליכים מקרו־כלכליים. ממשלת פרס-שמיר ביקשה לתת מכת מוות לאינפלציה ועשתה זאת באמצעות ריביות גבוהות מאוד. במצב זה קיבוץ שצריך להחזיר חוב ואין לו משאבים לכך רוצה למחזר את החוב, אך כאשר נדרשת ריבית גבוהה הקיבוץ לא יכול לעשות זאת והבַרְרָה היא לפשוט רגל.

כדי להתמודד עם המצב שנוצר מיינו אייבי רון ואני את הקיבוצים לפי סוגים. הסוג הראשון היה 'מצוקה קשה מאוד', כלומר קיבוצים שהם על סף מפולת; היו שלושים קיבוצים כאלה, מתוכם תשעה עשר ותיקים ואחד עשר צעירים. הסוג השני היה 'מצוקה פיננסית', כלומר קיבוצים שלא נמצאים בבעיה קשה מנשוא אבל בכל זאת לא יכולים להחזיר חובות; מהסוג הזה היו שלושים ושישה קיבוצים ותיקים ועשרים וארבעה צעירים. כלומר בסך הכול היו לנו תשעים קיבוצים במצוקה שלא יכלו להחזיר את החובות שהיו להם. הסוג השלישי היה 'מצב כלכלי גבולי'; חמישים קיבוצים היו במצב הזה, מהם ארבעים וחמישה ותיקים וחמישה צעירים. הסוג הרביעי היה 'מבוססים', כלומר קיבוצים שנהגו באחריות, לא לקחו הלוואות ולכן לא היו חייבים כספים. היו

שלושים ושישה קיבוצים כאלה, ולשמחתי גם קיבוץ חצרים וקיבוץ בארי היו ביניהם - מהבחינה הזאת היתה לי נחת משני הקיבוצים שלי. אבל בתנועה בכלל היה משבר פיננסי קשה. הקיבוצים והקרנות נהגו בחוסר זהירות, אבל גם הבנקים היו חסרי אחריות כי נתנו הלוואות... למה אתם נותנים הלוואות בנדיבות מבלי לבדוק את כושר החזר? בסופו של דבר מה שעשיתי עם אייבי הוא שמנענו את פשיטת הרגל של התנועה הקיבוצית על ידי כך ששכנענו את הממשלה, כולל הליכוד, לעשות אתנו הסדר חוב. הסדר החוב היה בנוי על כך שראשית כל הבנקים ויתרו על חלק גדול מהחוב. אמרתי לבנקים: 'על יסוד מה הילוותם? מה בדקתם? ראיתם שיכולים להחזיר? אתם נושאים באחריות!', אז הם מחקו מאות מיליונים. גם המדינה מחקה על חשבונה, והקיבוצים המבוססים התחייבו להחזיר חלק מהחוב עד 2013, גמרנו את החזר רק לפני שנתיים, והיינו לשלם לבנקים חובות של הקיבוצים שלא היו מסוגלים להחזיר את החוב. נוסף על כך, חיסלנו את הקרן התנועתית כדי שלא תשלה את הקיבוצים שהיא הערבה המשפטית להפסדיהם הכלכליים.

על רקע המשבר הפיננסי הזה נוצר הלם פסיכולוגי של אנשי הקיבוצים. פתאום נעלמה תחושת הביטחון הכלכלי והחברתי וצריך להתחיל מחדש, במדיניות של אחריות כלכלית, הקפדה על כל הוצאה וניהול חשבונות מסודר. ואז התחיל ויכוח על מהות המשבר. היו שאמרו שקיבוץ מעצם טבעו לא יכול להיות כלכלי וצריך לשנות את הקיבוץ. הטענה היתה שבשיטה שהונהגה בקיבוץ עד אז אין לאנשים מוטיבציה לעבוד ולתרום לעסק, ולכן יש צורך בתגמול אישי ובשכר דיפרנציאלי, כך שכל אחד יהיה אחראי לפרנסתו. זאת בשעה שאין לטעון זה שום שחר! הקיבוצים ששמרו על ערכי הקיבוץ הם דווקא קיבוצים רווחיים, כמו קיבוץ חצרים, קיבוץ בארי וקיבוץ יטבתה.

אבל אולי דווקא ההצלחה הכלכלית של אותם קיבוצים היא שמאפשרת את הסוציאליזם הישן, ולא ההפך?

לי:

אבל ההצלחה הכלכלית היא תוצאה של אחריות כלכלית, של עמדה נחרצת שלא ליצור גירעונות ולא לפשוט יד כדי שיכסו לך את הגירעונות, כפי שהיה מקובל במהלך השנים. ופה ושם אף היתה לכך הצדקה כי הקיבוצים התיישבו במקומות קשים לחקלאות בלא שהיה להם ניסיון חקלאי קודם. אבל מה שקבע אם קיבוץ נקלע למשבר או ניצל ממנו הוא הזיקה להשקפת עולם בסיסית שלפיה הקיבוץ חי מעמל כפיו, וקיבוצים ששמרו על ההשקפה הזאת לא נקלעו למשבר. יש גם קיבוצים שלא נקלעו למשבר כי שמרו על רמת חיים נמוכה. לא לכל

ידלין:

קיבוץ היה עסק כמו 'נטפים' של חצרים,³¹ עם זאת, הם נשארו נאמנים לעקרונות האחריות הכלכלית. אם כן, לא מפני שאנחנו רווחיים אנחנו ערכיים, להפך, מפני שאנחנו ערכיים אנחנו רווחיים: מפני שהיה לנו גם ערך של הסתפקות במועט, לחיות מעמל כפינו.

אתה חושב שהחזון הסוציאליסטי והקיבוצי יכול לקום מחדש? האם הוא עדיין רלוונטי לתקופתנו?

החזון הסוציאליסטי במדינה הוא בוודאי רלוונטי כי הוא אינו מרחיק לכת. החזון הסוציאליסטי אומר שהבעלות על הנכסים היא פלורליסטית, ושכל אחד דואג לפרנסתו במסגרת מדיניות של תעסוקה מלאה. כלומר זו מדינת רווחה שמקבלת אחריות לחינוך הילדים, לבריאות האוכלוסייה ולדיוור ציבורי. זה לא עבר מן העולם.

גם התנועה הקיבוצית הפכה להיות דומה למדינת הרווחה. שימו לב, בכל הקיבוצים המשק נשאר משותף. מה שהשתנה זה הערך של 'כל אחד ייתן כפי יכולתו ויקבל לפי צרכיו'. השוויון ההומני אני קורא לזה. השינוי בקיבוצים לא מעטים הוא בכיוון של אחריות החבר לפרנסתו. לפי המדיניות החדשה כל אחד מקבל את השכר שהוא מרוויח, ומי שעובד בקיבוץ קובעים את השכר שלו על פי מה שמקובל מחוץ לקיבוץ. אם הוא מורה אז הוא מקבל שכר של מורה; אם הוא מנהל מפעל הוא מקבל כמו המנהלים במגזר הפרטי, כך שהוא יכול לקבל פי עשר מעובד פשוט בקיבוץ. לכן נוצרים פערים, ואם אין רשת ביטחון מתהווה גם עוני, וזו תופעה באמת עצובה שמתרחשת היום בתנועה הקיבוצית. אבל זה לא נובע מכך שהערכים הקיבוציים אינם מאפשרים משק רווחי. מה שקרה הוא שדווקא הכלכלנים שניהלו את הקרן הכלל-קיבוצית, וגייסו הון בשם הקרן, ורצו לחלק משאבים לקיבוצים - על הרקע המקרו-כלכלי, האינפלציה המטורפת שאף אחד לא הבין מימינו ומשמאלו ולאחר מכן הריבית הרצחנית - יצרו מצב של סכנה לפשיטת רגל. אל מול סכנה כזאת ובשל ההלם הפסיכולוגי, בא גם שינוי אידאולוגי.

אבל מעניין שגם היום הקיבוצים רוצים לקרוא לעצמם קיבוצים. הם אפילו אומרים: 'אנחנו קיבוץ מתחדש', כאילו מתאימים את עצמנו לדברים ריאליים שאי אפשר לברוח מהם. מה שאני דורש מהקיבוצים

31 'נטפים' היא חברה לציוד חקלאי מייסודו של קיבוץ חצרים המייצרת פתרונות השקיה בטפטוף. החברה הוקמה ב-1966 על בסיס פטנט טכנולוגי שפיתח מהנדס המים שמחה בלאס.

הללו הוא שלפחות מס הקהילה שמממן צרכים קיבוציים משותפים יהיה פרוגרסיבי. שלא יהיה מצב שמי שמרוויח 30,000 ומי שמרוויח 3,000 ישלמו את אותם 700 ₪ מס קהילה. וכך בכל זאת הקיבוץ יהיה שונה מהמשטר הקפיטליסטי הרגיל, כי המשק הקיבוצי משותף והמס הפנימי פרוגרסיבי.

אני רוצה לשמור על תנועה קיבוצית אחת שתכלול בתוכה את הקיבוץ השיתופי ואת הקיבוץ המתחדש. הפרדוקס ההיסטורי הוא שבעבר התפלגנו בראש ובראשונה בגלל זיקה למפלגות, בעקבות פילוג מפא"י התפלג הקיבוץ המאוחד. לעומת זאת כיום יש תנועה קיבוצית אחת אבל עם חופש השתייכות מפלגתית לחבריה. ונוסף על כך, היא מכילה בתוכה גם שוני באשר לתפיסת הערך של השוויון הקומונלי שלפיו כל ההכנסות, באופן הפשוט ביותר, נכנסות לקופה המשותפת וחבר הקיבוץ מקבל מהקופה המשותפת לפי הצרכים שלו בתחום הדיור, הבריאות והחינוך.

כבר ציינתי את ההבדל בין ערכים לבין דפוסים. יש שינוי דפוסים שלא משנה את המהות הערכית של הקיבוץ. בתחומי צרכנות שוטפים, יום-יומיים, הונהג תקציב אישי. למשל, פעם הייתי מקבל נעלי שבת אחת לשנתיים, וסוודר אחת לשלוש שנים, ולכל דירה סיפקו אותם רהיטים. קראו לזה 'שיטה של נורמות'. אחר כך החלטנו שמכל הפריטים הצרכניים הללו נעשה 'תקציב אישי מקיף' שיש בתוכו חופש בחירה, וכל חבר יחליט אם הוא קונה נעליים אחת לשלוש שנים או סוודר כל שנתיים, לא צריך להתעסק ציבורית עם התקציב של נעליים, בגדים או רהיטים. אבל על הדיור, החינוך והבריאות דרושה שליטה קיבוצית ויש לספקם לחברים על פי הצרכים.

נושא מעניין הוא נושא הפרטת חדר האוכל. לא משום שהפרטת חדר האוכל היא שינוי של המהות הקיבוצית, אלא מכיוון שיש דפוסים שהם מאוד משמעותיים בתרומתם ללכידות החברתית. כל קהילה זקוקה למקומות מפגש, וחדר האוכל הקיבוצי ממלא את הפונקציה של המפגש, של תחושת היחד. יש פונקציה גם לסמלים. הסמל מבטא את האידאולוגיה של החברה, את מהותה. חדר האוכל הוא גם הסמל של הקיבוץ. עד שאני לא מביא את האורחים שלי לחדר האוכל, והם רואים שלא משלמים כמו במסעדה וכל הקהילה אוכלת לפי רצונה והילדים אוכלים עם ההורים יחד, הם לא מבינים מה זה קיבוץ למרות ההסברים התאורטיים. לכן בחצרים הוחלט לאחרונה שלא להפריט את חדר האוכל בניגוד להצעה של קבוצת חברים. אז לסיכום, גם אם בקיבוצים רבים היום לא כל ההכנסות ילכו לקופה

משותפת אלא כל אחד דואג לפרנסתו, אני מפעיל את השפעתו שלפחות יש להנהיג מס פרוגרסיבי על השכר האישי הדיפרנציאלי ולקיים אחריות מינימלית לחינוך הילדים ולבריאות כלל החברים.

עדי:

את הזמן שנותר נבקש להקדיש לכהונתך כשר חינוך. נתחיל בשאלה שמתקשרת גם לנושא הסוציאליסטי: נראה שכשר החינוך ולפני כן גם כסגן שר הרבית לעסוק ביישובי הפריפריה ובאוכלוסיות החלשות, הנהגת יום לימודים ארוך, מפעל הזנה וכן הלאה. מה לדעתך התפקיד של החינוך בצמצום פערים והאם אנחנו כמדינה עשינו ועושים מאמץ מספיק בהקשר הזה?

ידלין:

לגבי החינוך אני רוצה להגיד קודם כמה דברים כלליים שמובילים אותי לשוויון ולצמצום הפערים. החינוך המאורגן, מה שנקרא 'מערכת החינוך', הוא דבר מרכזי בחברה גם אם הוא לא בא במקום המשפחה. יש סוציאליזציה רב־מגורית - המשפחה מחנכת, הרחוב מחנך, אמצעי התקשורת, הטלוויזיה והיום גם האינטרנט, ובעיקר הרשתות החברתיות. כל אלו גם מנחילים ידע וגם מנחילים ערכים. אבל יש גם חינוך ציבורי מאורגן ואי־אפשר שלא יהיה חינוך מאורגן, כי עליו מוטלת אחריות מוגדרת וחיונית ואין גורם אחר שייטול על עצמו את המשימה. החינוך המאורגן, שבא לידי ביטוי במשרד החינוך הממלכתי, וגם אם יש בו זרמים ונוסחאות שונים, הוא אחראי לשלושת ממדי הזמן: תחילה הוא אחראי לממד העבר, כלומר הוא צריך להנחיל מורשת שהצטברה במהלך הדורות לדור הצעיר. המורשת הזאת היא קודם כול אוניברסלית וכוללת את המדע המתפתח וכן ערכים הומניסטיים כמו הדמוקרטיה ורעיונות החירות והשוויון. צריך להנחיל מורשת זו לדור הצעיר ואי־אפשר לסמוך לא על המשפחה ולא על האינטרנט שיעשו זאת. ונוסף על כך, יש מורשת יהודית: אנחנו שייכים לעם שיש לו היסטוריה של 3,000-4,000 שנה, שהמורשת שלו ושפתו מתחילות בתנ"ך ומגיעות עד הספרות העברית החדשה. זו האחריות של מערכת החינוך המאורגנת להנחיל את שתי המורשות הללו.

למערכת החינוך המאורגנת יש אחריות גם לממד ההווה; אחריות למדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיש לה צרכים משלה: כלכליים, חברתיים, צבאיים וביטחוניים. מישוהו צריך להכין את הדור הצעיר כדי שהוא יקדם את הכלכלה המתפתחת, יעצב את החברה הצודקת ויהיה נכון להגן על המדינה. הבעיה היא שישנם זרמים בחינוך שאינם מקבלים את חובת השירות הצבאי; אפשר אולי להשלים עם קיומו של מיעוט יוצא דופן אבל אי־אפשר בלי חינוך מאורגן שמכשיר את הדור הצעיר לאחריות מלאה לחברה שלתוכה הוא גדל, כולל

אחריות צבאית, כלכלית ותרבותית.

מערכת החינוך היום, במאה ה'21, צריכה לזכור כמובן גם את ממד העתיד. אנחנו חיים בדור של שינויים דרמטיים במדע, בטכנולוגיה, במבנה הכלכלי. אנחנו לא יודעים לאן מתפתח העולם המודרני, ולכן צריכים להכין אדם שיתמודד עם השינויים האלה ויעצב אותם; את זה עושים בעזרת חינוך מדעי וחינוך מקצועי. כאן עולה השאלה: מה זה חינוך מקצועי? פעם חשבנו שאם אנחנו קונים את המכונות של התעשייה לבית הספר זה החינוך המקצועי הכי טוב. אבל בתוך כמה שנים הטכנולוגיה מתקדמת, ואף מכונה כזאת לא נשארת בשוק. כך גם בחינוך המדעי: מהר מאוד הבנתי שאנחנו מלמדים בספרי הלימוד ידע מדעי שהתיישן. מלמדים את ניוטון כאשר גובשה בידי איינשטיין תאוריה מורכבת וחדשנית יותר, ומלמדים את איינשטיין כשהיום אפילו הוא כבר התיישן. אז הפתרון המתבקש הוא שצריך ללמד איך ללמוד. במקום לשנן חוקים מדעיים שהתיישנו אתה צריך ללמד מה זה חוק. צריך שהתלמיד יבין כי חוק מדעי בנוי ממושגים מופשטים שלפעמים אנחנו לא מבינים אותם בפשטות, מושגים שיש ביניהם קשר מתמטי ושבדוקים את הקשר הזה בעזרת מבחנים אמפיריים. את זאת צריך ללמד. ולאחר מכן צריך לתת דוגמאות, של חוקים שהיו ואיבדו את תוקפם ושל חוקים שעודם בתוקף. הלימוד המדעי היום הוא לא עניין של שינון. המדע שצריכים המורים למדעים ללמד הוא לא אותו עולם הידע שהם למדו לפני עשרים שנה באוניברסיטה, ובמקרים רבים מאז הם לא עברו השתלמויות מעודכנות. את ספרי הלימוד לא צריך לחבר דווקא המפקח הוותיק הכי טוב, שיש לו ידע פדגוגי, אלא קבוצה של אנשי מדע שמעודכנים בידע האחרון עם צוות של פדגוגים שבקיאים בדרכי הנחלת ידע לגילים השונים בהתאם לכושר התפיסה של הילד.

לשמחתי הייתי שבע שנים סגן שר של השרים שקדמו לי וכך נכנסתי לעובי הקורה של החינוך וקיבלתי הכשרה טובה לתפקיד שר החינוך, וכשמפלגת העבודה היתה באופוזיציה הייתי יושב ראש ועדת החינוך והתרבות של הכנסת. כלומר התמודדתי עם הבעיות הגדולות של מערכת החינוך בתפקידי השונים בפוליטיקה ובמערכת החינוך וגיבשתי את תפיסת עולמי ביחס לאתגר הגדול הניצב בפני מערכת החינוך בעידן המודרני.

בתולדות החינוך היו כמה טיפוסים של מערכות חינוך. המערכת הראשונה היתה שיטת האליטה, שלפיה מי שלמד במערכת המאורגנת, ביסודי, בתיכון ואחר כך באוניברסיטה, היו בני השכבה החברתית

העליונה, בני המיוחסים והעשירים. גם כשהיה חינוך עממי יסודי חנים, החינוך התיכוני היה מכוון רק לאלה שמתאימים לאוניברסיטה. במהלך השנים התפתחה מערכת חינוך אלטרנטיבית המייחסת חשיבות לכישרונות התלמידים. זו הונהגה עוד בתקופות קדומות, כאשר גרסה: 'אם מבני עניים תצא תורה!'. גישה זו מכירה בכך שגם בקרב עניים יש ילדים מוכשרים, ויש לעזור להם להתקדם בשלבי החינוך. לפי גישה זו לתיכון יגיעו אלו שעברו את בחינת הסקר ולאוניברסיטה יגיעו אלה שעברו את בחינת הבגרות ואת המבחן הפסיכומטרי. כלומר המערכת מאפשרת חינוך למוכשרים, לא משנה לאיזו שכבה חברתית הם משתייכים. זוהי אפוא שיטת הכישרון, הבאה במקום שיטת האליטה.

וכאן אני מגיע לעניין הפערים והשוויון: היום האתגר המרכזי הוא לבנות מערכת חינוך דמוקרטית, פתוחה לבני כל השכבות ולבעלי כל הכישרונות: כמובן, לבעלי הכישרונות האינטלקטואליים, אבל גם לכישרונות מוטוריים, אמנותיים ואחרים. החינוך בשיטה הדמוקרטית צריך לפתח את כל הכישרונות של הדור הצעיר ולהיות פתוח בכל שלבי החינוך לכל בני הדור הצעיר המבקשים להשקיע בלימודים. כאשר כיהנתי כסגנו של זלמן ארן ניסינו לעשות זאת על ידי הקמה של חטיבות ביניים, באמצעותן הקדמנו את החינוך המדעי והתחלנו בלימוד שיטתי כבר בכיתה ז'. היום האתגר המתבקש הוא להקים מכינות קדם־אקדמיות שיאפשרו ללמוד באוניברסיטה לכל מי שחפץ ומוכן להשקיע מאמץ בלימודים. כמובן שאסור להוריד את הרמה הלימודית כי אנחנו צריכים להיות הכי טובים בעולם בתחום האקדמי, אבל אני קורא להקמת מכינות קדם־אקדמיות ללא הגבלת זמן וללא תשלום, כך שמי שמוכן ללמוד ולהשקיע זמן ומאמץ יוכל להיכנס בשערי האוניברסיטה. בזה נתקדם לפתרון סוגיית הפערים בחינוך וננטרל את ההשפעות של שיוך כלכלי, של פריפריאליות במדינה או של הרקע של חברה שהיא טרום המהפכה המדעית או טרום המהפכה הדמוקרטית.

שיטת החינוך הדמוקרטית מחייבת מאמץ של מה שאנחנו קראנו לו 'טיפוח'. לתלמידים החלשים מהשכבות החלשות קראנו 'טעוני טיפוח', לא מסכנים, לא חלשים אלא טעוני חיזוק, כי הרקע הסוציאלי אקונומי, השכלת ההורים, הבית הצפוף וכולי, לא הכין אותם למערכת, גם אם היא פתוחה עבורם. התחלנו גם את האקדמיזציה של הסמינרים למורים, כי היות שכבר מקנים חינוך תיכוני שיטתי החל בכיתה ז'. לכן צריך מורה אקדמאי ועל הסמינר שהפך למכללה להכשירו גם מדעית וגם פדגוגית. הפכנו את הסמינרים הדו־שנתיים לארבע־שנתיים, כדי שייטנו תשובה לשאלות איך ללמד? ומה ללמד? את מגמת

האקדמיזציה של המכללות המשיך יגאל אלון, כאשר גם בפריפריה פיתחנו את האקדמיה על ידי מכללות אזוריות כמו ספיר, עמק הירדן, תל-חי וכדומה.

בתקופתי כשר חינוך בממשלת רבין הראשונה (1974-1977) האתגר הזה של קידום התלמידים טעוני הטיפול ושל העלאת הרמה המדעית של מערכת החינוך הדמוקרטית היה משימה לא פשוטה, כיוון שהיה זה לאחר מלחמת יום הכיפורים. זו היתה מלחמה קשה, רבת קרבנות, שבה נפגעו טנקים ואווירונים לעשרות. זו לא מלחמת לבנון השנייה וגם לא מבצע 'צוק איתן' שאף אווירון לא נפל בו. במלחמת יום הכיפורים נשארנו כמעט בלי נשק, וניצלנו בזכות העזרה האמריקנית. את זה צריך להכניס לראש, לא לריב עם ארצות הברית! גם אם יש חילוקי דעות צריך להתייחס בכבוד. בזכות ארצות הברית קיבלנו את הנשק הכי מודרני פלוס הפיתוחים העצמאיים שלנו שהם גם תוצאה של רמת החינוך הגבוהה בישראל. במציאות הזאת של אחר המלחמה היה קשה לגייס תקציבים למשימות אזרחיות בגלל צורכי הביטחון ושיקומו של צה"ל, ואף על פי כן מערכת החינוך לא נפגעה; את הלקח הזה צריך ללמוד גם היום כשמדברים על קיצוצים בתקציב החינוך. בשנה הראשונה לממשלתו אמר לי רבין שצריך להגדיל את תקציב הביטחון ואני הבנתי והסכמתי אתו; הוא אמר לי: 'אם אתה תסכים לקיצוץ במערכת החינוך כל השרים יקבלו את דין הקיצוץ, וכך נבנה את צה"ל מחדש'. הסכמתי כי היה לי ניסיון של שבע שנים כסגן שר וידעתי שבכל מערכת ארגונית יש גם בזבוזים ויש שומנים שאפשר לחסוך, ואני מוכן לקשיים כדי שהחינוך לא ייפגע, גם כאשר מגדילים את תקציב הביטחון.

מה עשיתי כדי לחסוך משאבים מבלי לפגוע במערכת החינוך? לדוגמה, באותה תקופה הלימודים בתיכון עוד לא ניתנו בחינם. ההורים שילמו אז בתיכון שכר לימוד מדורג. כיצד? חמישים אחוז מהילדים היו פטורים מתשלום וחמישים אחוז שילמו בהתאם לרמות ההכנסה של ההורים על פי עשר דרגות. כמוכן שרציתי להגיע לחינוך חובה חיים בתיכון אבל נאלצתי לחכות. השארתי את שכר הלימוד המדורג, וההורים שילמו ברצון כי היו אלה ההורים המשכילים ובעלי היכולת, והיה חשוב להם שהבן ילמד בתיכון. אבל לתלמידים החלשים החינוך ניתן חינם. אמנם לא הצלחנו לבטל את שכר הלימוד לגמרי, אבל לא פגענו בחלשים.

דוגמה שנייה לחיסכון קשורה בממוצע של התלמידים בכיתות. ראיתי שיש כיתות של 15 תלמידים ויש כיתות של 38 תלמידים כשהממוצע

הוא 28. החלטתי להגדיל את הכיתות הקטנות, להקטין את הגדולות ושיהיה ממוצע של 29 תלמידים בכיתה. קראנו לזה 'ויסות כיתות' המעניק למערכת חיסכון של מורים ושל בניינים בעוד איכות ההוראה לא נפגעה. אגב, המחקר בעולם הוכיח שהבעיה בחינוך היא לא הבעיה של גודל הכיתות, לא הצפיפות הגבוהה בכיתות. הבעיה היא איכות המורים. צריך להיות מורה טוב שמקבל הכשרה טובה גם בתחום הידע וגם בפדגוגיה. אז את זה עשיתי. בשנה הראשונה של ממשלת רבין הגדלנו את תקציב הביטחון, אבל בשנה השנייה גם רבין וגם שר האוצר יהושע רבינוביץ³² נענו לבקשתי, והגדלנו את תקציב החינוך, אבל בכיוון מוגדר - השקעה דיפרנציאלית בחלשים. קיבלתי תקציב מיוחד שקראנו לו 'תקציב הרווחה בחינוך', אחר כך קראו לזה שח"ר.³³ זה תקציב שיועד לפריפריה הגאוגרפית ולשכונות המצוקה בערי המרכז, כך שלא היה חסר לי כסף לצורכי טיפוח התלמידים החלשים. גם לא היו חסרים לי רעיונות: משכנו מורים לפריפריה על ידי הקפצת הוותק למורים שהלכו ללמד בדימונה, באופקים או בקריית שמונה, כך הגדלנו את שכר המורים מבלי לשבש את הסכמי השכר. וכמובן שלא יכולנו להכריח מורים מהמרכז להגיע לפריפריה, אבל לאלו שכן עשו זאת דאגנו לפיצוי הכספי. כמו כן הפעלנו שיטות שונות של קידום תלמידים על ידי הוראה מסייעת וגיוון מסגרות הלימוד. כשממשלת רבין הראשונה סיימה את כהונתה ב־1977 השארנו מערכת חינוך רבת הישגים. היה יום לימודים ארוך, היה מפעל הזנה ממלכתי, היו מסעדות מסודרות בבתי הספר, ולא סנדוויצ'ים כפי שיש היום. מפעל ההזנה היה גם מכשיר חינוכי: התלמידים נתנו תורנויות ולמדו לשרת את עצמם בעבודה.

לצערי אפשר לומר שכל זה נהרס בארבע השנים של האינפלציה המטורפת שנוצרה על ידי הממשלה החדשה וגם בעקבות ההחלטה לבנות 'הרבה אלוני מורה', כי השתנו סדרי העדיפויות. ואז ביטלו את יום הלימודים הארוך וביטלו את מפעל ההזנה ושלחו את הילדים הביתה ב־12:00. ורק רבין ב־1992, עם הקמת ממשלתו השנייה, כשהוא זכר

32 יהושע רבינוביץ' (1911-1979) היה פוליטיקאי ישראלי ששימש כשר האוצר וכראש עיריית תל אביב. רבינוביץ' נולד בבלרוס ועלה לארץ ב־1934. הוא היה מזוהה פוליטית עם מפא"י וכיהן מטעמה כחבר מועצה (1955-1969) וכראש עיריית תל אביב (-1969) (1974). כשר אוצר (1974-1977) הנהיג רפורמה מרחיקת לכת בתחום המסים.

33 שח"ר (שירותים חברתיים) הוא אגף במשרד החינוך האמון על צמצום הפערים במערכת החינוך.

את הישגי ממשלתו הראשונה, החליט להחזיק את הילדים בבית הספר עד 13:30. ובגלל ממד העתיד שעליו מופקד החינוך הכניס מחשבים למערכת החינוך.

כל השנים שבין הממשלה הראשונה של רבין לממשלת רבין השנייה היו שנים שבהן החינוך לא היה בראש סדר העדיפויות, ולכן צריך היום לחזור למדיניות של ממשלת רבין הראשונה, שלפיה תקציב החינוך לא יקוצץ למרות הצורך להגדיל את תקציב הביטחון. תקציב החינוך ראוי שיאפשר לעמוד במשימות שלושת ממדי הזמן ולהתמודד עם האתגר של טיפוח התלמידים החלשים שחולשתם נובעת מסיבות סוציו-אקונומיות ופריפריאליות.

רובי:

נקודה אחרונה, צעירים רבים מסתכלים היום על מדינת ישראל ורואים פער בין איך שהם היו רוצים לראות את המדינה ובין המצב הקיים. איך היית ממליץ להם לנסות ולהשפיע על העתיד של מדינת ישראל? לאילו תחומים היית ממליץ להם להיכנס? למערכת הפוליטית? למערכת החינוך?

ידלין:

ראשית אני מציע לא להתייאש, כי בסך הכול נבנתה פה מדינה ראויה, אחת המדינות הראויות בעולם גם מבחינה צבאית, גם מבחינה כלכלית. יש נתונים שמראים שאנחנו נמוכים מממוצע ההישגים ב־OECD. אבל יש נתונים שמראים שאנחנו יותר טובים מה־OECD. אני חושב שאפילו שיעור האבטלה בישראל הוא קטן יותר מה־OECD ואפילו מארצות הברית. עם זאת, אם נשווה את עצמנו לשוודיה, עם כל האחרייות שלה לרווחה, אז אנחנו עכשיו בהחלט בפיגור. ואף על פי כן מערכת החינוך שלנו היא מערכת חינוך ראויה, שבקדקודה יש לנו אוניברסיטאות שהן ברמה עולמית. אמנם הן לא מהראשונות בעולם ובדיווח ההשוואתי האחרון יש איזושהי נסיגה, אבל בכל זאת האקדמיה שלנו היא ברמה מדעית ראויה.

אני תמיד הדגשתי שיש חשיבות לכל השלבים בחינוך. יש חשיבות לגיל הרך באופן בלתי רגיל. ילד בגיל הרך, בגיל 4-5, לומד שפה שאדם לא מצליח ללמוד בגיל מבוגר. וזה לא במקרה שבן־גוריון עשה פה בתחום החינוך שני דברים גדולים, האחד זה חוק חינוך חובה חניגם שנחקק כבר ב־1949, למרות אתגר קליטת העלייה הגדולה, על צורכי הדיוור האדירים שלה, הצורך במקומות תעסוקה ובשירותי בריאות ורווחה. הוא אמר שהוא נתן עדיפות לחינוך משום שכשר ביטחון למד שהחוסן הלאומי תלוי גם בחינוך ולא רק בנשק. היה מדובר בחינוך חובה חניגם של תשע שנים כמו שהיה בעולם המערבי, עם הבדל אחד. אצלנו זה התחיל בגיל חמש ואילו בעולם החינוך המחייב התחיל בגיל

שבע. שם חינוך חובה חינם התחיל בכיתה א' שקלטה תלמידים בגיל שבע. לעומת זאת החוק בישראל קבע חובת חינוך בגן ילדים החל מגיל חמש. וזה רעיון גאוני! כי גיל חמש הוא גיל קריטי ואתה לא רוצה להחמיץ אותו, כי זו החמצה לאורך כל החיים. הדבר השני שבן-גוריון עשה ב-1953 הוא ביטול הזרמים בחינוך והנהגת חינוך ממלכתי. אמנם במבט לאחור זה לא הוגשם במלואו. הזרם הממלכתי-דתי היה צריך להיות בראש ובראשונה ממלכתי אבל הוטלו מגבלות כלפיו על שר החינוך, ונוסף על כך בן-גוריון השאיר גם את החינוך החרדי בחינוך עצמאי מתוך הנחה שמדובר בקבוצה קטנה ולאור התחייבויותיו במכתב הסטטוס-קוו. עם זאת, שם גם נכתב במפורש שהמדינה תהיה אחראית גם בחינוך העצמאי לקיים מינימום של לימודי ליבה, דוגמת הלשון העברית, היסטוריה, מדעים וכן הלאה.

ובכן, אם אני חוזר לימינו, אני בהחלט אומר לדור הצעיר שהחינוך הוא תחום חיוני שהייתי רוצה שהטובים ילכו אליו ויראו בזאת שליחות גורלית. לשמחתי יש היום תופעה חיובית של קצינים שהולכים לחינוך, של הייטקיסטים שאומרים: 'טוב, כבר עשינו את הפרויקטים שלנו, עכשיו נלך לתרום בתחום החינוך', וזה בהחלט נושא חשוב.

בזמן האחרון אנחנו שומעים במערכת החינוך על רפורמות רבות ועל ניסיונות ליישם 'למידה משמעותית', פרויקט שהוביל השר שי פירון, איך אתה מסתכל על זה?

עדי:

תראו, ריבוי רפורמות הוא בעיה. לא קל לבצע רפורמה ויש סכנה שהיא תישאר בגדר נוסחה, דיבור, ולא הגשמה. אז אני לא נכנס לפרטי פרטים של מה שקורה היום במערכת החינוך, אבל אני מדבר על דברים קונקרטיים מאוד. למידה משמעותית בשבילי זה להחזיר את מה שבניתי בעבר: אגף לתכניות לימודים שמכין תכנית לימודים מתחדשת על ידי צוותים של אנשי מדע ומורים, עורך ניסויים בבתי הספר ומתקן ומשלים את הקוריקולום כל חמש שנים, כי המדע מתפתח. היה בזמנו אגף מיוחד שהקמנו לאתגר תכניות הלימודים וכן הוקמו 'מרכזים להוראת המדעים באוניברסיטאות' כדי שבאוניברסיטה הכשרת המורה תהיה גם להוראת מדעים. אבל כל זה נהרס כשבמשרד האוצר גרסו הפרטה, והנהיגו קיצוצים, ובעקבותיהם גם יום לימודים ארוך בוטל ומפעל הזנה נעלם. אז אני רוצה חידוש יום לימודים ארוך, אני רוצה מפעל הזנה, אני רוצה אגף לתכניות לימודים ואז אני יוצר תנאים ללמידה משמעותית. למידה משמעותית זה דבר טוב.

עכשיו לגבי הדור הצעיר, כמובן שחשוב גם ללכת לתחום הפוליטי כי אנחנו במדינה דמוקרטית, ובמדינה דמוקרטית יש מאבק במובן

ידלין:

החיוני על השלטון, כלומר על השליטה במכשירים הממלכתיים לעיצוב המדינה, וחשוב שדור צעיר יהיה פעיל במפלגות ויגיע לכנסת ולממשלה. עם זאת, אני מחייב גם תנועות חוץ־פרלמנטריות. אתן לכם דוגמה: 'שלום עכשיו' היא תנועה שאינה רצה לכנסת, והתמקדה בהפגנות ובפעילויות חינוכיות; אף על פי כן היתה לה השפעה. כך גם לגבי תנועות המחאה של 2011. כשנשאלתי אז המלצתי שמנהיגי המחאה לא ירצו לפוליטיקה, שהתנועה תישאר תנועה חוץ־פרלמנטרית פעילה כי במשטר דמוקרטי גם לתנועות חוץ־פרלמנטריות יש השפעה. אבל במידה שחלק מהחבר'ה הלכו לפוליטיקה ולמפלגת העבודה תבוא עליהם ברכה. זה לא אחד במקום השני, חבל שהתנועה החוץ־פרלמנטרית הזאת של המחאה לא קיימת היום. דווקא 'שלום עכשיו' החזיקה מעמד: אף על פי שעשו גם שגיאות, מנהיגיה החזיקו מעמד הרבה מאוד שנים. היתה לה השפעה לא פחות גדולה מאשר למפלגות. המפלגות מנטרלות אחת את השנייה - זו הבעיה.

בהקשר הזה מעניין לשאול - בעבר קראת לשינוי שיטת הממשל בישראל ולמעבר לשיטת בחירות אזוריות בישראל, אתה עדיין עומד מאחורי ההמלצות האלה?

לי:

אני הייתי בן־גוריוניסט. בגללו עברתי לחצרים והצטרפתי למפא"י. עם זאת, היו כמה דברים שלא הסכמתי אתו, כך למשל לא התפלגתי לרפ"י. חשבתי שזו טעות ושהמגמה ההיסטורית בתנועת העבודה היא איחודים ולא פילוגים. לגבי הבחירות האזוריות, בן־גוריון רצה ליישם את השיטה הבריטית, שמחלקים את הארץ ל־120 אזורים, כי לנו יש 120 חברי פרלמנט וכל אזור בוחר את חבר הפרלמנט שלו. בבריטניה יש למעלה מ־600 אזורי בחירה כאלה. בעיניי הדבר הזה לא טוב למדינה כמו ישראל, מאחר שהוא יכול לחסל מיעוט משמעותי, מפלגה בעלת כוח בינוני יכולה בשיטה הזאת לזכות ב־100 אחוזים ממושב הפרלמנט וכל השאר נמחקים.

ידלין:

אבל חשבתי שבחירות אזוריות יחסיות הן רעיון טוב: למשל לחלק את הארץ לשלושים אזורים, ובכל אזור חמישה מנדטים שנבחרים בבחירות יחסיות תוך כדי הגדלת הכנסת ל־150 חברים. זה נתן שמירה על מגוון הדעות וגם את הקשר הישיר יותר בין הנבחר לבין הבוחר. זה הרעיון שלי. אני חושב שזה יוכל לתת ריענון לדמוקרטיה. לא השיטה הבריטית אלא בחירות אזוריות יחסיות.

מה אתה חושב על מצבה של הדמוקרטיה הישראלית היום?

לי:

יש לי ביקורת על מה שהממשלה כיום עושה, אבל היא נבחרה ברוב דמוקרטי וכשאינ מפלגת רוב אז מוכרחים קואליציה. זה מה שתמיד

ידלין:

הרגיזו את בן־גוריון, שתמיד היה צריך קואליציה, ואז יש סחיטות ודרישות, והיה קשה לו להשלים אתן.

אגב, מחלוקת נוספת שהיתה לי עם בן־גוריון נוגעת לסוגיית היחס למעמד תנועות הנוער במערכת החינוך. בן־גוריון כראש ממשלה החליט שלכל תנועות הנוער לא תהיה דריסת רגל בבתי הספר. הוא אפילו ביטל את החסות הממשלתית על 'הצופים' וקבע ששום מדריך תנועתי לא ייכנס לבית הספר, אפילו לא בהפסקה כדי למסור הודעה על הפעולה. אני מזכיר את זה כי אני הייתי מאוד בעד עידוד תנועות הנוער גם אם הן פוליטיות, גם אם הן מפלגתיות. ובכלל ראיתי בחינוך הלא־פורמלי דבר חשוב. אהבתי יותר את הביטוי 'חינוך משלים', כי הוא משלים את המערכת המאורגנת הלימודית בכל מיני צורות: בתי נוער, מתנ"סים, פרלמנטים לנוער, תנועות נוער. חינוך זה לא רק ידע, זה גם חינוך חברתי, זה גם חינוך ערכי. כשהייתי סגן שר החינוך בן־גוריון קרא לי ואמר: 'אני עשיתי חינוך ממלכתי, סילקתי את המפלגות ממערכת החינוך ואתה מכניס לי אותן חזרה?! מבית־ר עד השומר הצעיר?!'. אני לא קיבלתי את עמדתו והוקמה ועדת שרים, 'ועדת נמיר', שדנה בסוגיה הזאת, והיא החליטה להחזיר את התנועות למערכת החינוך תוך כדי קביעת הסדרים. למשל, רק בהפסקה הגדולה מותר לחלק הודעות על פעולה; ותעמולה עושים רק בשיעורי מחנך מאורגנים, ותנועות הצופים חוזרות להיות בחסות משרד החינוך, כשמנכ"ל משרד החינוך הוא נשיא התנועה. אבא אבן היה אז שר החינוך ומינו אותי ליושב ראש מועצת תנועות הנוער ליד משרד החינוך.

דבר נוסף, לא אהבתי את המונח 'כור היתוך'. אמרתי בזמנו שכל עדה הביאה עמה תרבות משלה. אולי חלק מהעולים באו לישראל בלי ידע מדעי ובלי ידע טכנולוגי, כי הארצות שמהן באו לא עברו עדיין מהפכה תעשייתית, ולא ידעו מהפכה מדעית, וגם לא מהפכה דמוקרטית. אבל תרבות יהודית, אורח חיים יהודי, ספרות יהודית, הביאה כל עדה ולא מוחקים את זה! אנו צריכים לשאוף שתהיה סינתזה ולא כור היתוך. בכור היתוך למעשה מחסלים קווי היכר של התרבויות המותכות, אולם בסינתזה הכול נשאר, אם כי נוצר צירוף חדש. הערכתי שתהיה תקופה ארוכת טווח של פלורליזם, אני לא יודע כמה זמן, עד שתיווצר הסינתזה, והקמתי מרכז למורשת עדות במשרד החינוך שדאג לשמר ולהנחיל הגות וערכי מורשת של כל שבטי ישראל.

והדבר האחרון, ואולי בזה נסיים, אחרי שבן־גוריון כבר פרש באופן סופי לשדה בוקר הוא קרא לי ואמר שצריך להקים אוניברסיטה בשדה בוקר. במשרד החינוך כבר החלטנו להקים מוסד אקדמי בבאר

שבע; דוד טוביהו הקים בעיר ביזמתו מכון להשכלה גבוהה, וכשיגאל אלון היה שר החינוך ואני הייתי סגנו אמרנו שצריך להפוך את המכון לאוניברסיטה מוכרת שתהיה תחת הפיקוח של המל"ג. אז קבענו שהאוניברסיטה צריכה להיות בבאר שבע, ובן-גוריון התנגד. שאלתי אותו למה, והוא ענה לי: 'כי באר שבע היא צפונית מדי'. גם את בית חולים 'סורוקה' הוא לא רצה בבאר שבע והוא התווכח על זה עם קופת חולים! הוא רצה שבית החולים יקום למשל בדימונה. אני חשבתי שלא במקרה באר שבע ממוקמת על פרשות דרכים. ידעתי שזה יהיה המטרופולין הגדול של הנגב. בעתיד כשאראה שוב את בן-גוריון אגיד לו שצדקתי. אבל בכל זאת משהו עשיתי ברוחו: בשנת 1976 חוקקתי חוק להנצחת בן-גוריון. החוק קבע שבשדה בוקר יהיה מכון למורשת בן-גוריון ומכון לחקר המדבר, שיהיו חלק מאוניברסיטת בן-גוריון. עוד בחייו ניסינו להקים בשדה בוקר גם סמינר למורים, אבל זה לא הסתייע וגם הוא נמצא עכשיו בבאר שבע. אבל שני המוסדות שמוזכרים בחוק הם מוסדות ראויים, וסביבם התפתחה סביבה אקדמית משמעותית. אז כשאפגוש אותו אני אגיד לו שאין בחיים מאה אחוז [צוחק].